AANTEKENINGEN OP DE NĀGARAKRĒTĀGAMA.

DOOR

R. NG. POERBATJARAKA.

In de vergadering van het Instituutsbestuur van 18 November 1922 heeft Prof. Krom mijn verzoek om de Nāgarakrētāgama op nieuw uit te geven met de m.i. noodzakelijke emendaties, aan het Instituut voorgelegd. Door verschillende omstandigheden mocht mijn verzoek niet de goedkeuring van het Bestuur wegdragen. Niettemin zijn de «Bijdragen» opengesteld voor mijn emendaties. Van deze welwillendheid maak ik volgaarne gebruik, en in het ondervolgende bied ik den belangstellenden enkele zaken uit de Nāgarakrētāgama aan, die naar ik meen zoowel taalkundig als historisch van belang kunnen zijn.

Uit den aard der zaak moet ik mijn eerste plan om de Nāgarakrētāgama te herzien en te bewerken, zoodat ze tòch een doorlopend geheel blijft, laten varen. Hierdoor zullen aangenamenheid en gemak bij het lezen voor niet-vakgenooten aanmerkelijk worden verminderd; deskundigen echter, aan wier oordeel mijn opvattingen worden onderworpen, zullen vanzelf mijn conjecturen vergelijken met de editie-Kern in Prof. Kroms bewerking. Daarom zal ik in den loop van mijn artikel, indien het niet noodzakelijk is, ook niet afzonderlijk vermelden hoe de opvatting van Prof. Kern en eventueel die van Prof. Krom in zijn «aanteekeningen» is.

ZANG I.

Strophe 3 voet 1: nāhan doning umastutī padanirāhyun umikēta katheng nareṣwara. Dit moet vertaald worden: «Zoo tracht ik Zijne voeten te loven, omdat ik een verhaal wil dichten omtrent den Vorst.»

Strophe 5 laatste stuk van den 3^{den} voet: sama nipuṇeng

samāhita moet beteekenen: «ervaren in het bevorderen van het algemeene welzijn.»

ZANG VI.

Strophe 4 voet 4: mangisapw ī sang narendrādhipa beteekent letterlijk: «zij dragen den Opperkoning in hun schoot», d.i. «bijstaan».

ZANG VII.

Strophe 1 voet 3: tuṣṭā ng sajjana pangkajā mami-kana (van wikan) ng kujana kumuda satya-sātwika, beteekent: «Opgetogen zijn de goeden als 't ware waterrozen, die de boozen (als 't ware) witte Nymphaea onderwijzen in oprechte waarheid.»

ZANG XII.

Strophe 4 voet 3: wāgmī-wāk sadhu (niet padu) enz.: «welsprekend, edel (van karakter)» enz.

ZANG XV.

Strophe 2 voet 1: kunang tekang nūṣa madhura tan ilw (van ilu, Nw.-jav. melu) ing para-puri, d.i.: «wat aangaat het eiland Madhura, dit behoort niet tot de buitenstaten.»

Strophe 3 voet 2: paḍāsthity awwat soddhara ma-wijil angkēn pratimasa. Dit moet de goede lezing zijn. Hoewel Prof. Kern niet zeker is met het woord pahudhama (zie noot 1 op blz. 54) is zijn vertaling juist, omdat het verband niets anders eischt dan een woord dat «cijns» of «belasting» beteekent.

Het woord soddhara, zooals ik hierboven geef, is van ud-dhara of ud-hara, beide met nagenoeg dezelfde beteekenis van «op-nemen», en beteekent overdrachtelijk: «belasting». Dit komt voor in de Oud.-Jav. Oork. van 953 (Verh. Bat. Gen. 60, blz. 124 regel 21—22 op den steen) in dit verband: yapwan hana lwihnya sangkerikang panghing i riya knāna de sang mangilala-drabya-haji **soddhara**-haji tan adhikāna, d.i.: indien het meer is dan wat reeds vastgesteld is, moet de belastinginner een invordering doen (van het overtollige) zóóveel, dat het bedrag der vorstelijke belasting niet wordt overschreden.

Verder komt dit woord *soddhara* voor in de Oork. van 1280 van Trawulan, dus in den tijd van Hayam-wuruk zelf, (Oudh. Versl. 1918 blz. 111, regel 2 van plaat 8) in dezelfde beteekenis.

ZANG XVI.

Strophe 2 voet 2. Zie het artikel: Majapahitsche heilighdommen in de Lampoeng (Oudh. Versl. 1918 blz. 166).

ZANG XVII.

Strophe 9 voet 4: *nā hetunya k amarṇṇa deṣa saka-marggan aranika riniñci tūt hawan:* d.i. «Daarom beschrijf ik de streken, zoover als ze bereisd zijn, waarvan de namen naar den gevolgden weg afzonderlijk worden opgeteekend.»

Door het gebruik van *k* (verkorte vorm van het voornaamwoord van den 1sten pers. — zie Kern, Versp. Geschr. VIII blz. 138) kan men zien, dat Prapañca de Oudjavaansche grammatica heel goed kent, terwijl deze taal in zijn tijd toch niet meer een algemeene taal was.

Strophe 11 voet 2—3—4: *ndan lāmpah ra-kawi n lumāryy amēgil ing waru ri hiring i tīra tan madoh.*

angcānggēhnya tēkap bhaṭāra kuti ring suraya mara pagēh cinarccakēn

ngging rakwa n kasēlang turung mulih amogha matutur ati sambhrameng mangō.

D.i. «Daarop zette de dichter zijn reis voort en hij overnachtte te Waru, niet ver van het zeestrand. Het (n.l. het landgoed Waru) is een onderhoorigheid (*angcā*, niet *angga*) van de godheid der kluis te Suraya, hetgeen bij de bespreking werd vastgesteld. Echter was het wederrechtelijk (onder de macht) gekomen (van een ander) en is het nog niet in den ouden toestand terug gebracht; toch blijft dit (gebied) met eerbied en aangenaamheid denken (n.l. aan Suraya).»

Hiring en Tīra kunnen als plaatsnamen worden opgevat, hetgeen uit de Calon-arang blijkt, doch het is niet noodzakelijk.

Deze interpretatie vereischt een nadere toelichting, doch deze stellen wij uit tot dat wij strophe 2 van Zang XXII vertaald hebben. Want hier krijgen wij een zelfde geval uitgedrukt met dezelfde woorden.

Mara en pagēh moeten voor de maat van plaats verwisselen.

ZANG XVIII.

Strophe 1 voet 3: *wwang ning wwang, peka ning peka* moet vertaald worden met «de menschen van menschen, de dienstbaren van dienstbaren.» Van deze uitdrukking kan men slechts een levendig denkbeeld krijgen, als men een Soloschen vorstelijken stoet gezien heeft. In Holland zou men heel moeilijk een tegenhanger daarvan kunnen vinden.

Padāti heeft hier reeds de beteekenis, die het in het *Nw.-J.* en *Bal.* heeft: karren.

Strophe 3 voet 4. Een variatie van *lobheng lëwih* vind ik in een fragment *MS.* (*Malat?*): *lobheng luhung* (fol. 7 verso 2) *lobheng kahot* (fol. 18 verso 2). Alle drie beteekenen nagenoeg hetzelfde: «vol pracht».

Strophe 6. *Pañcuran-mungkur* is in zijn geheel een plaatsnaam. In de *Calon-arang* heet dezelfde plaats *Makara-mungkur*, en is naar ik geloof de oude naam van *Gunung-gangsir*¹⁾.

De laatste voet van strophe 6 mag niet gescheiden worden van het volgende:

tūt mārggāmurwwa çighra n ðatēng i watu-kiken ring matañjung marāryyan.

deçāsmpar kkaboddhan kaparēk i tēpi ning mārgga kaywanya poryyang.

pratyekanye galanggang muwah ikang i baḍung tan madoh mwang barungbung.

tan kāryyā ng er-mañik towi kawīṣaya ri yāna-trayānggēhnyā mengēt.

sang dharmmāhyakṣa çighran sinēgēhan ika ring bhojanāpāna tuṣṭa.

D.i. Zijn weg Oostwaarts vervolgende kwam hij weldra te *Watu-kiken* en pleisterde te *Matañjung*. Dit (n.l. *Matañjung*) is een afgelegen gemeente der Buddhistische geestelijken, gelegen aan den zoom van den grooten weg, met schraal geboomte; de namen ervan zijn onderscheidenlijk *Galanggang* en *Baḍung*, niet ver van *Barungbung*. Niet achtergebleven is *Er-mañik*; dit is ook een gehoorzame onderhoorigheid van *Yānatraya* (de gewijde naam van *Matañjung*). De superintendent der religie (d.i. ik) werd spoedig onthaald op spijs en drank en was daarmee wel voldaan.

¹⁾ Hierop zal t. z. t. worden teruggekomen.

Het woord poryyang beteekent «schraal»; dit komt in dezelfde beteekenis voor in Zang LXI strophe 3.

ZANG XIX.

Strophe 1: sah sangke rika tang (niet ri Katang) kēḍung dawa rame janapada kahalintangan huwus.

ring lampēs ri timēs muwah kuṭi ri pogara, ka-hēnu lēbūnikāgēnēt.

D.i. Van daar vertrokken zijnde, ging men Kēḍung dawa, een drukke plaats reeds voorbij. Verder ging men langs Lampēs, Timēs en het monnikverblijf te Pogara; het zand op den weg was zacht. (Vergl. XXII strophe 2 voet 2).

Strophe 2 voet 4. Het verdachte andondok zou ik willen herstellen in andondon, het frequentatief van andon «ergens anders naar toe gaan» dus «een wandeling maken». Als vertaling van dezen voet zou ik het volgende willen geven: «Een wandeling makend ging men langs rotsachtige (trasungay?) paden om te Capahan, devotie verrichtend in het heilige water, te baden.

ZANG XX.

Strophe 1 en 2: prāpteng deça kasogatan sahana mawwat bhakta-pāne haji.

pratyekanya gapuk-ṣade wiṣṣayeng iṣānabajrāpagēh.

gantēn poh capahan kalampitan i lumbang len kuran we-pētang

mwang pañcar prasamāngṇaning kuṭi ri mungguh kapwa tāsrang marēk.

milwa ng deça ri tunggilis pabayēman rowang-nya nekāpupul.

rehnyāngce kuṭi ratnapangkaja hane carccan kabhuktyāpatēh.

nāhan tang pabalas kasogatan an angṇānggēhnya kuwwāpagēh.

bhuktin yan hana kāryya kawwalu huwus tingkah-nya ngūnī dangū.

D.i. Bij aankomst in de Buddhistische pērdikan-desas boden allen den Koning spijs en drank aan. De specificatie (van deze Buddh. pērdikan desa's) is 1 Gapuk-ṣada, 2 Wiṣṣaya, 3 Iṣāna-

bajra, 4 Gantën, 5 Poh, 6 Capahan, 7 Kalampitan, 8 Lumbang, 9 Kuran, 10 We-pětang, en 11 Pañcar, welke allen onderhoorigheden zijn van de kluis van Mungguh, die allen kwamen toeijlen om hun opwachting te maken.

Evenzoo de desa 12 Tunggilis, 13 Pabayëman behooren gezamenlijk bij elkaar, onderhoorigheden vormend van dat heiligdom 14 Ratnapangkaja (= Mungguh; zie onder), om te worden genoten zooals vermeld staat in de vaste bepaling. Dit zijn de veertien përdikan desa's der Buddhisten waaruit de sterke kuwu bestaat. Zij zijn verplicht genietingen op te brengen bij het feest in de maand Kawwalu (8ste maand); dit is de regeling van oudsher.

De desa Capahan, hier als no. 6 is dezelfde als de desa van dien naam in Zang XIX strophe 2 voet 4.

Lumbang is Lulumbang van de Pararaton, de woonplaats van mpu Gandring.

We-pětang beteekent lett. «Donker water», de gewone naam van deze desa kan dus zijn «Bañu-biru».

Mungguh is de Inlandsche naam van Ratnapangkaja, daarom krijgt ze in de lijst geen apart nummer, terwijl de laatste de gewijde naam is van hetzelfde heiligdom. Vergl. Matañjung = Yānatraya. Carccan is hier geen eigennaam, maar het is het voorwerp, het materiaal van het werkwoord cinarccakën, dat voorkomt in Zang XVII strophe 11 voet 3 en XXII strophe 2 voet 3, dus: bepaling, regeling. Pabalas is de Oost-Jav. uitspraak van het Bañumas'sche patbēlas, veertien. In Solo zegt men patbēlas (bij den deftigen stand) en pak-bēlas of pabēlas (bij de orang ketjil).

Bhuktin is bhuktiën (futuri passief).

ZANG XXI.

Strophe 2 voet 2 te scheiden: mwah prāpteng jaladhi pata lap ikā, d. i. verder bereikte men de zee bij Patalap.

ZANG XXII.

Strophe 1 voet 2. Het corrupte magēnëttimbah moet hersteld worden in magēnët inambah. Deze voet beteekent dus in zijn geheel: oostwaarts den weg nemende over het strand, waarvan de oppervlakte zacht was bereiden door het karos. (Vgl. Zang XIX strophe 2 voet 2).

Strophe 2: *nda tan wicaritan kalangwan ikanang raṇu masurawayan lawan tasik.*

ri y angkatira sah datang ri wēdi-guntur asēnēt i samīpaning hawan.

kasogatan i bajra kāngça ri taladhwaja tēlas apagēh cinarccakēn.

dulurnya ri patuñjungan kasēlang ing bala turung umulih mareng kuṭi. D. i. Wij zullen de bekoorlijkheden van het meer, dat de handen reikt aan (d. i. water wisselt met) de zee, niet bespreken. Na vertrokken te zijn kwam hij te Wēdi-guntur, en hij ging rusten aan den kant van den weg. Het Buddhistische stift Bajra, was als onderhoorig aan Taladhwaja, aangewezen in de bepaling, alsmede Patuñjungan, dat echter (wederrechtelijk) in (andere) macht geraakt en nog niet tot 't klooster teruggesteld is.

Deze strophe is voor de kennis van de agrarische regeling van dien tijd van zeer groot belang. Ook kan strophe 11 van Zang XVII alleen met behulp van deze strophe opgelost worden. Immers zooals men ziet worden in den laatsten voet van beide strophen dezelfde woorden gebruikt: *kasēlang turung mulih*. De beteekenis van deze woorden is zeer duidelijk, d. i. verwisseld (maar) nog niet terug. Doch daar *kasēlang* hier als agrarisch-technische term gebruikt wordt, moet men hem ook vertalen in zijn speciaal agrarische beteekenis. Het Hollandsche woord hiervoor weet ik niet te geven; maar het beteekent volkomen hetzelfde als het New.-jav. *kērayud*, d. i. «met geweld vermeersterd».

Het belangrijke van voet 4 strophe 2 Zang XXII is, dat hij ons een stap verder brengt dan strophe 11 van Zang XVII. Immers de eerste geeft ons een nadere bepaling, dat Patuñjungan *kasēlang i bala* is, d. i. vermeersterd door of geraakt in de «macht». Nu hebben wij alleen te vragen wat hier met *bala* «macht» bedoeld wordt.

In deze Bijdragen deel 78 blz. 444 noot 2 heb ik terloops erop gewezen, dat de Oorkonde van 1191 handelt over de oneenigheid tusschen de departementen van Eeredienst en het Landelijk bestuur. Dit laatste draagt in bedoelde Oorkonde den naam van *Thāni-bala*. Welnu, is er een overwegend bezwaar om de *bala* in bedoelde strophe op te vatten als verkorting van *Thāni-bala*? M. i. niet het minst. Bovendien kan men ten dezen alleen tot een oplossing komen wanneer men genegen

is zulks te doen. In dit geval meenen wij de zaak als volgt te kunnen oplossen: de desa's Waru en Patuñjungan waren op het tijdstip toen de Vorst op reis ging nog wederrechtelijk in de macht gebleven van het Landelijk bestuur, en nog niet terug gesteld als përdikan desa's onder de heiligdommen, waartoe zij respectievelijk behoorden.

Zou dit misschien een overschot van de oneenigheid in 1191 zijn?

Het is m.i. niet noodig ons verder te verdiepen in de beantwoording van deze vraag. In ieder geval weten wij nu dat een dergelijke oneenigheid als tusschen beide departementen in 1191 in den tijd van Hayam-wuruk nog voorkwam; aan den anderen kant meenen wij deze moeilijke passages in de Nāg. aan de hand van deze zeer belangrijke Oorkonde te hebben opgehield¹⁾.

Nu willen wij in dit verband een eenigszins naieve vraag doen: Waarom maakt Prapañca van deze zaak toch zoo'n drukte? Wanneer men zich herinnert dat Prapañca gedurende 's Vorsten reis een jonge wakil van zijn vader is, die Hoofd van de Buddhistische zaken was, dan ligt niets meer voor de hand, dan dat hij, waar de gelegenheid ertoe aanleiding geeft, zijn belangstelling voor de Buddhistische aangelegenheden zooveel mogelijk aan den dag legt, hetzij om te laten zien dat hij uitsluitend uit toewijding de belangen van zijn godsdienst behartigt, hetzij dat hij daarmee reclameert bij den Vorst, om de Buddh. gebieden, die vermeesterd zijn, zoo gauw mogelijk te doen terugstellen; tevens heeft hij deze bijbedoeling om eventueel geschikt te worden bevonden ten einde na zijns vaders dood, dezen op te volgen.

Wij willen van dit onderwerp nog niet afstappen eer wij een bevestiging krijgen van onze opvatting, het woord bala betreffend, in de Nāg. zelf. Wij nemen nu Zang LXXIX strophe 1:

sāmpun tang sarwwadeçeng jawa tinapak adëgnyeki ngūnīn linakwan.

dharmma mwang sīma len wangça-hilahila hulunhyang kuṭi mwang kalagyan

sakwehning sapramāṇā pinagēhakēn, asing nispramāṇā ginēgwan (door lezen!)

mantuk ring deça-bhrētya n sinalahakēn i sangngāryya rāmādhirāja.

¹⁾ De vertaling van deze Oorkonde wil ik bewaren voor mijn bewerking van de Calon-arang in zake de splitsing van Java onder Koning Erlanggha.

D.i. Reeds is de vroegere staat van alle desa's op Java nagegaan. De heiligdommen en vrijgebieden en oeroud-familie-bezit (wangṣa-hilahila), goden-eigendommen, monniksverblijven, onderwijsgebieden (d.i. landerijen, waarvan de opbrengst bestemd is voor het in stand houden van het godsdienstonderwijs), deze allen, voorzoover zij voorzien zijn van praṣāsti's, worden gehandhaafd (of: vastgesteld); die echter welke niet in het bezit zijn van praṣāsti's¹⁾, worden onvoorwaardelijk (ginēḡwan lett. vastgehouden) teruggebracht onder de deṣa-brētya, die opgedragen is aan Arya Rāmādhira.

Deze strophe laat in het algemeen aan duidelijkheid niet te wenschen. Ook toelichting van mijn vertaling lijkt mij overbodig. Alleen heb ik twee woorden onvertaald gelaten, omdat zij het zijn, welke de juistheid van mijn bovengegeven opvatting staven. Dit zijn deṣa-bhrētya. Welnu deze uitdrukking is volkomen synoniem met thāni-bala. Na deze vergelijking is het m.i. boven allen twijfel verheven dat bala van Zang XXII strophe 2 een verkorting is van thāni-bala, waarvan deṣa-bhrētya het synoniem is. Uit strophe 1 Zang LXXIX blijkt bovendien duidelijk, dat het Landelijk bestuur reeds vóór 1191 in dezelfde verhouding stond tot het departement van Eeredienst als later onder koning Hayam-wuruk. Wanneer heeft deze scheiding plaatsgevonden? Ook alweer de Oorkonde van 1191 geeft hierop een afdoend antwoord. Op plaat 3a laatste regel en b eerste regel staat duidelijk te lezen: pi towi pwan hana turunyā-nugraha bhaṭāra jaya ṣrī wiṣṇuwarddhana irikang sarwadharmma n sapiha sakeng thāni-bala, ngūnikāla sang apañji patipati dharmmādhikāraṇa, d.i. volgens Brandes: en bovendien nog is door wijlen Z.M. Wiṣṇuwarddhana aan Sarwadharmma de gunst geschonken dat het gescheiden zou zijn (beter: moest worden) van Thāni-bala voorheen toen Apañji Patipati dharmmādhikāraṇa was. (Zie verder de aantekening van Brandes boven deze transscriptie, O. J. O. blz. 188).

Strophe 3 voet 3. Voor hinalintang is humalintang veel beter; vertaling blijft hetzelfde.

Strophe 4 voet 2. Sarampwan is een plaatsnaam. De vertaling van dezen voet moet dus zijn: Ettelijke nachten lang

¹⁾ Waar hier duidelijk is, dat er geen sprake is van twee soorten van heiligdommen. kan noot 1 op T. B. G. deel 59 blz. 130 vervallen.

verlustigde hij zich behagelijk te Sarampwan om zich te vermaken (anglëngöng niet anglëngör).

Voet 4. Karang beteekent hier «rotsen».

ZANG XXIII.

Strophe 3 voet 2 te lezen: durggamārupëk.

ZANG XXIV.

Strophe 1: tuhun maglis dug ring palayangan awarṇṇānglayang adoh.

ri bangkong kongang tang parana mamëgil çighra lumaris.

paḍāmrih prāptā ring çaraṇa tikanang wwang maçaraṇa

waneh çighra prāpteng surabhaṣa rabādning wwang angiring.

D.i. Doch spoedig kwam men aan te Palayangan (een plaatsnaam) alsof men door de lucht zweefde, heel ver. Bangkong (eveneens een plaatsnaam) waar men heen moest gaan (niet warana naar parana van paran) werd zichtbaar. De menschen die hun toevlucht wilden zoeken (d.i. de vermoeiden) trachtten Çaraṇa (ook een plaatsnaam) te bereiken. Anderen onder het marcheërend gevolg bereikten spoedig Surabhaṣa.

Rabād is het Nw. Jav. grëbëd het «gedruisch van een marcheërend volksmenigte».

ZANG XXV.

Strophe 1 voet 2-3-4: warṇṇan teki ḍatangnire patukangan sang çrī-narendrāpupul.

ngkāneng sāgaratīra kulwanikanang tālākrëp alwārata.

lor parṇṇahnya sakeng pakuwwan irika nggwan çrī-narendrāmëgil.

D.i. Nu worde er verteld van den Vorst met zijn gevolg bij zijn aankomst te Patukangan. Aan het zeestrand, dat zeer uitgestrekt was, ten Westen van Tālākrëp, ten Noorden van de regentschapshoofdplaats was het, dat de Vorst zijn intrek nam.

ZANG XXVI.

Strophe 1 voet 1: ndan mukyādhīpating pakuwwan apagëh sangng āryya çūrādhikāra.

D.i. Als voornaamste onder hen was de bestierder van het regentschap genaamd Āryya Ćūrādhikāra.

Strophe 2: wwantēn rūpaka laryya-laryyan anēngah sangke hujung ning samudra.

weçmāneka kikis tinap natarikāl wāpiṇḍa nūṣa n sa-keng doh.

mārgganyeki linantaran lēyēp awarṇṇe ngguh katon denikang ryyak

yekā kirtti sang āryya towi pasēnāhe prāptya sang çrī narendra.

D.i. Er waren ter verfraaiing gemaakt drijfgebouwen midden in de zee, vanaf de kaap gezien. Verschillende huizen, waarvan de erven van aanelkaar gebonden vlechtwerk van bamboe waren, leken uit de verte op eilanden. De weg daarheen was gevormd door een brug, die duizeling wekte, omdat hij door de golven scheen te bewegen. Dat was het werk van den Āryya (Ćūrādhikāra) en wel als hulde voor de aanstaande komst van Z. M. den Vorst.

Hoewel ik ook niet precies weet wat laryya-laryyan is, kan dit niets anders beteekenen dan «drijfgebouwen» of «gebouwen op palen midden in de zee» (in den zin van de Pier van Scheveningen, doch natuurlijk zeer in het klein en van tijdelijken aard). Dit woord komt voor in de Smaradahana Zang II Strophe 9, zonder dat de beteekenis kan worden vastgesteld: hana laryya-laryyan angungang tawang apayung açoka-pādapa, d. i. «Er is een gebouw op palen, kijkende naar den hemel (d. i. aan alle kanten open) met een açokaboorn er boven als zonnescerm». Het ontbrekende woord aan het begin van den laatsten voet is gemakkelijk in te vullen met yekā.

ZANG XXVII.

Strophe 1 voet 3, wwang i jro sawang apsari n wahu sakeng wihāya madulur.

D.i. De kraton-vrouwen, gelijk pas uit het luchtruim gekomen hemelnimfen, vergezelden Hem.

ZANG XXVIII.

Vertaling van de eerste drie voeten van strophe 1.

Nadat hij (de Koning) een tijd te Patukangan verwijld had, kwamen de mantri's van Bali en van Madhura, als voornaamste die van Balambangan en van Andēlan.

Uit de Calon-arang blijkt dat Andĕlan de naam moet zijn van de tegenwoordige Afdeeling Bañuwangi.

ZANG XXIX.

Strophe 1. ndan sang kawy aparab prapañca juga
çoka tan ari siwuhĕn.

de sang kawy upapatti sogata mapañji krĕtayaça
pĕjah,

mitrānggĕh rasike kalangwan asih angdudur ataki-
taki.

lagy amūlyani kīrtti-pustaka tinumbas inapi tin-
ĕngĕt.

D. i. Echter alleen de dichter genaamd Prapañca was bedroefd zonder ophouden over den dood van den dichter, den upapatti der Buddhisten, Mapañji Krĕtayaça (genaamd). Die was voor hem een vriend in vermaken en was een onafscheidelijke metgezel in de geestelijke oefeningen. Hij is bezig geweest een begin te maken met het schrijven van een boek, (doch) hij is gekocht geworden (d. i. overleden) en tot het goede, tot de verborgenheid gebracht.

Asih angdudur is zeer goed; de conjectuur van Prof. Kern tot asahing is dus niet noodig.

Strophe 2: cittangkwi rasikā n katĕmwa warasāngatĕra mahasahas.

nyā mawruh ri parānaning mahas akīrtty atilara
kakawin.

ngūnī n mātya, jĕmah, muwah sisip iking lara
pinahalalu.

māti pwa, ðatĕnging hulun lĕwĕs awĕh sĕkĕl
analahasa.

D. i. Ik dacht hem gezond te zullen ontmoeten en hem te vergezellen op zwerftochtjes, zóó dat hij wist waar de reis heen ging, ten einde zich beroemd te maken door een gedicht na te laten. Maar hij is eerder gestorven; het zij zoo! (lett. door den wil van de Voorzienigheid, jĕmah; vgl. jwah en joh in de eedsformulieren). — Bovendien is het een fout om in verdriet door te gaan —. Nu hij al gestorven was, veroorzaakte mijn komst (bij zijne familie) groter verdriet en smart.

ZANG XXX.

Strophe 1 voet 3. Het woord laryya-laryyan beteekent

hier hetzelfde als in Zang XXVI strophe 2, dus «drijfgebouwen» of «gebouwen op palen».

ZANG XXXI.

Strophe 1 voet 4 te lezen: Gĕbang-krĕp i Gĕlam.

Strophe 3 voet 3 in plaats van sagiri te lezen mangiring, Vertaling; Scharen van patih's kwamen te gader in compacte massa, (Hem, den Vorst) vergezellend naar de audientiezaal.

Strophe 5. Hier wordt een desa Kambang-rawi genoemd als apanage van mpu Nāla. In Zang XIX strophe 2 hebben wij gezien, dat een apanage van Gajah mada: Madakaripura heet. En nu beteekent Kambang-rawi lett. «moerasbloem», dus «lotus». In het Sanskrit is lotus o.a. ook nāla. Men ziet dus dat de apanagegronden genoemd worden naar den apanagehouder. Dit gebruik leefde nog tot voor kort in de Vorstenlanden.

Vertaling van de eerste twee voeten van strophe 6:

Wat de patih aangeboden had, was in groote mate van onberispelijkheid. Er wordt niet verteld van het maal van den Vorst; er zij vermeld dat enz.

ZANG XXXII.

Vertaling van strophe 1: Weldra kwam men te Pajarakan aan, waar de Vorst vier dagen lang vertoefde; daar op een grasvlakte ten Zuiden van een heiligdom, een Buddhistischen zetel, sloeg men het bivak op. Mantri's, koninklijke monniken, voorafgegaan door Āryya Sujanottama, maakten gelijktijdig hun opwachting, enz.

Strophe 2 voet 2—3—4: Bergop was Zijn weg naar het Zuiden; het Kanaal van Buluh werd gepasseerd evenzoo het district van Gĕde; onmiddellijk daarop kwam men te Sāgara aan, welks fraaie, verrassende aanleg te midden van een bekoorlijk woud, maakt dat men er zich toe aangetrokken gevoelt.

Pakalyan beteekent «kanaal»; hoe prof. Kern de etymologie van dit woord dat hij met Mijn vertaalt, zich denkt, is mij niet duidelijk. Opmerkelijk is het, dat men in de Encyclopaedie van Ned. Ind. (eerste druk) sub Bevloeiing no. 13 een Pĕkalen-werk vindt, dat juist in de residentie Probolinggo is geschied. Waar nu koning Hayamwuruk juist in de buurt van Probolinggo zich bevindt en er verder sprake is van het passeeren van een Pakalyan, lijkt mij boven allen twijfel verheven dat Pakalyan hier de oude naam van Pĕkalen is. Daargelaten

of het een kanaal is geweest of een natuurlijke rivier, de oude naam van dit water is in ieder geval tot nu toe nog bewaard gebleven.

Strophe 3 voet 3—4: rustig zijn plicht vergetende, volgde hij de regelen der kluizenaars; hij ging hartstochtelijk overal heen waar rijen van veelsoortige bouwwerken zijn.

Strophe 4 voet 2—3—4—., las hij (de dichter) voortdurend met genoegen de reliefs, terwijl hij voor den geest had de bewoording volgens de gedichten.

Dit zelfde doen wij, ambtenaren van den Oudheidkundigen Dienst, ook als wij de reliefs van de tempels bekijken.

Prof. Kern denkt dat de pañcākṣara, die in deze strophe voorkomt, de «verbloemde naam» zou zijn van Prapañca. In werkelijkheid lijkt het ons niet zoo eenvoudig als Prof. Kern denkt. Want de pañcākṣara, die in de Smaradahana Zang X strophe 2 voorkomt, wordt in verband gebracht met de vijf gezichten of hoofden van Ćiwa. Hier leest men aldus: pāt warṇanta linakṣaṇa n lima liner pañcāsyā pañcākṣara. D.i. Gij wordt herkend (als te bestaan) uit vier soorten, [dit is de bekende legende dat de vier kasten ontstaan zouden zijn uit den hoogsten God, het Brahman zelf, welke legende men onder andere in de Dharmagāstra van Manu vindt] en uit vijf (deelen) voorgesteld met vijf hoofden, (gesymboliseerd door) de vijf syllaben.¹⁾

Verder vindt men in Ziegenbalgs: Die Genealogie der Malabarischen Götter blz. 35 het volgende: «Die Sivaiten halten Siva für den höchsten Gott des göttlichen Wesens und schliessen alle andern Götter in selbigen ein. Sie sagen aber, dass Siva und Isvara eins seien und brauchen mehr den Namen Isvara. Und solches ist hier die aller grösste Religion und die ihr zugehörig sind, machen sich auf der Stirn jenes vorgedachte Zeichen von Kuhmist als grösstes Heiligtum. Auch recitiren sie stets die Gebetsformel²⁾ Beugung, Gruss; Verehrung dem Siva (Namahsivāya, die da³⁾ Buchstabe) Panjākṣara heisst und so viel bededeutet als: o Siva sei gelobt»

Men ziet dus dat de Pañcākṣara een diepe beteekenis heeft, en waarschijnlijk Ćivaïetisch van oorsprong is.

Een Buddhistische Pañcākṣara vindt men echter ook in Grün-

¹⁾ De vertaling van het laatste gedeelte van dezen voet is onzeker, wegens de beknoptheid van den tekst.

²⁾ Tamil-letters.

³⁾ Tamil-letters.

wedels Mythologie des Buddhismus in Tibet, blz. 211 anmerking 102, waarvan men de vertaling op blz. 149 vindt. Terwijl de Çivaïetische Pañcākṣara de nog verstaanbare: na-ma-ç-çi-vā-ya schijnt te zijn, is de Buddhistische daarentegen de voor ons zinlooze syllaben: HUM TRAM HRIH OM AH, (Vergl. Balische mudra's blz. 51).

Deze zelfde Pañcākṣara na-ma-çi-wa-ya, vindt men verder uitvoerig «verklaard» in: Der Çaiva-Siddhānta, eine Mystik Indiens nach den tamulischen Quellen bearbeitet und dargestellt von H. W. Schomerus, Leipzig 1912, p. 181, 316 en 371 en vlg.

Een andere Pañcākṣara geeft echter Friederich in zijn Voorloopig verslag van het eiland Bali¹⁾. Bij de beschrijving van de lijkbezorging zegt hij: «Inplaats van een robijn voegt men dan 5 metaalplaatjes in den mond, die met het woord ong en mysterieuze formules beschreven zijn; deze vijf platen beteekenen de vijf voornaamste goden, (Siva, Brahma, Wisjnoe, Indra en Jama?), samengevat in de woorden Sa, ba, ta, ha, i (Sa = Siva, ba = Brahma, I = Indra; — ta en ha zijn mij niet duidelijk», enz. (zie verder de noot op deze pagina).

Zooals men ziet is de Pañcākṣara sa-ba-ta-ha-i nog niet heelemaal duidelijk. Hierboven hebben wij gezien, dat de Sma-radahana de Pañcākṣara in nauw verband brengt met de vijf gezichten van Çiwa. In de Arch. survey South Indian inscriptions Vol. II p. [30] noot 3 vinden wij het volgende: With Pañchadêhamûrtigaḥ compare Pañchamukha one of the many names of Śiva. The five faces of Śiva are stated to be Sadyôjāta, Vāmadêva, Tatpurusha, Âghôra and Îśāna. enz. Welnu nemen wij de eerste lettergreep van deze namen apart, dan krijgen wij: Sa-Vâ-Ta-Â-Î. Nu gelooven wij dat de Balineesche Sa-Ba-Ta-Ha-I zonder eenigen twijfel deze zelfde Sa-Vâ-Ta-Â-Î is, zijnde de verkorting van de namen van Çiwa's vijf gezichten.

Strophe 5 voet 1: apatiga watw inasaban aruhur beteekent: met een hooge balustrade van opelkaar gewreven steenen.

Zooals bekend is zijn de baksteen overblijfselen van Oost-Java op dezelfde wijze gebouwd.

Strophe 6. Het woord streng in de vertaling dient veranderd te worden in verheven. Zoo ook goed en geleerd in schoon en bevallig van beweging.

¹⁾ Verh. Bat. Gen. XXIII p. 5.

ZANG XXXIII.

Strophe 2 voet 3: Ten slotte maakte hij een wandeling om zich te vermaken; alle mooie plekken werden bezocht, enz.

ZANG XXXIV.

Strophe 1: het woord *angĕh* beteekent «bedroefd».

De bamboe is een geliefd voorwerp voor de beschrijving van droefheidsscènes. Zoo leest men b.v. in de Smaradahana Zang XXII strophe 4, toen Rati haar moeilijken tocht aan haar reeds verbranden echtgenoot vertelde: *pring nirwwāmata posiking wuluh açabda tan hana mulat*, d.i. nutteloos is het, dat de bamboes oogen bezitten; en de wuluhs (een bamboe-soort) bewegen zich alsof zij willen zeggen dat zij niet weten (waar gij, *Kāma*, u bevindt).

Verder wordt van de bamboe gezegd, dat zij haar kain vergeet (*alupāken*), d.i. naakt staat. Dit berust op een bij de Javanen zeer bekend raadsel: De moeder staat ongekleed, terwijl de kinderen kleeren aan hebben, wat is dat? Antwoord: bamboe, omdat de bamboe als zij oud wordt haar omhulsel mist, de jonge daarentegen heeft dit altijd.

Ook de *sirih*, die weende is hier heel mooi gekozen. Ik heb te Solo, vooral in hofkringen, meermalen gezien, dat een jonge dame zich gelukkig voelt als zij een weenend *sirih*-blad vindt. Volgens het bijgeloof zou zij spoedig beweend worden door een haar passenden jongeling. Hoe ziet nu een weenend *sirih*-blad er uit? Dat is een *sirih*-blad met een bloem, die onmiddellijk op den bladsteel zit (de bloem zelf heeft dus geen aparten steel). Het wordt dan altijd gedragen in het haar met de woorden: '*ben di-tangisi jaka*', d.i. «laat ik door een jongeling beweend worden». Zoo heet daarom een *sirih*-blad met zoo'n bloem; *suruh-tangis*.

Strophe 2: in plaats van *asrĕt* lees *asrĕg*. Vertaling: Hard en snel was de tocht van den Vorst, omdat men naar de laagte ging. Men ging langs tal van prachtige gebouwen aan den weg, enz. (Deze woorden doen onwillekeurig denken aan het tegenwoordige eiland Bali).

Strophe 4 voet 2, vertaling: Vrij lang vertoefde de vorst (ter plaatse) steeds den goeden tijd wachtende; Zijne gedragingen in alle kampementen maakten de aangename gesprekken uit.

ZANG XXXV.

Strophe 2 voet 1 lees Westen inplaats van Zuiden. Plaats «be-doelde persoon» tusschen haakjes.

Strophe 3: Hēpit is een plaatsnaam. Vertaling: Hēpit was het gebied behoorende aan het klooster, met de lage en hooge gronden ervan; gedeeltelijk te Markaman, de sawahs van Balung-hura, voorts de sawahs van Hujung. De inhoud der charters wekte den lust van den dichter om ver van de stad te blijven. Bij het eindigen van het stedelijk werk gaat hij later als niets-doener naar Darbaru om er te wonen.

Strophe 4 begin: Daarom ging ik spoedig weer vertrekken enz.

Kasurānganan is een plaatsnaam.

En te Burēng werden de bekoorlijkheden (der plaats) beschouwd, lees: «geteld», d.i. «genoten».

ZANG XXXVI.

Strophe 1 voet 3—4: dhana paribhoga bhojana durni puṣṭanira sopacāra mahalēp.

saha wasanāwawan watang apangruhun paḍa ma-garjjita ng wwang umulat.

D.i. Geld, voorwerpen ten gebruike, spijzen volgden zijn bloemenhulde, met uitstekende benoodigdheden, benevens doeken aan stokken gedragen (d.i. vlaggen) vóór; de toeschouwers juichten.

Puṣpa is hier de bloemen die voor de devotie gebruikt moeten worden. (Vgl. het werkwoord amuṣpa, Zang XLI, 3).

Strophe 2 voet 2: para wiku çaiwa-sogata sang āryya linggih i hiring nireki tan adoh. D.i. De Çiwaïetische en Buddhistische geestelijken en de Āryya's zaten aan weerskanten van Hem, niet ver.

ZANG XXXVII.

Strophe 1 voet 3 lees: «in rijen gerangschikt» inplaats van «in verdieping opgetrokken».

Laatste voet lees: bakulārjja n āhi-kusuma. Vertaling: «prachtige tañjungs en nagasari's».

ahi is Sanskrit, een van de vele woorden voor «slang». De a wordt metri causa verlengd. Dus ahi-kusuma is volkomen synoniem met bhujaga-puṣpa en naga-sari.

Strophe 2, vertaling: Het spreekt van zelf, omdat hier de zoon van Girinātha voorgesteld wordt als een god in geopenbaarden vorm. In verwantschapsbetrekking stond hij (Ken Angrok) tot den Vorst (Hayam wuruk) als voorzaat, en hij wordt door de gansche wereld vereerd.

Strophe 3 vertaling: Er is dan ten Zuiden van den Koninklijken graftempel een verlaten tempel. Men ziet hooge ringmuren en poorten; het zijn overblijfselen van een Buddhistischen tempel; binnenin is een crypt met een terras, waarvan de opgehoogde vloer aan den Oostkant over is, terwijl die aan den Westkant verwoest is. Slechts de bidkapel en de hooge pamūjan (offer-gebouw) van rooden baksteen zijn nog op hun plaats volledig.

Strophe 4 voet 2 lees . . . len tang i natarnya.

Vertaling: Aan de Noordzijde zijn de grondrestes van het terras reeds vlak geworden. Vele nagasari-boomen en andere (boomen) die op het erf (nog) staan, dragen jonge bladeren en bloemknoppen. Buiten de poort is van de hooge pabhaktan (eetzaal) de grond verlaten; ruim is de natar (erf) met gras begroeid; het pad eveneens en vol onkruid en mos.

Strophe 5 voet 2, lees: romāwrā i.p.v. morāwrā.

Strophe 6 lees: makoṣadhanya d. i. maka-osadha-nya i.p.v. makosa dhanya.

Vertaling: Aangedaan wordt het hart wanneer men ziet dat (hier voor) geen geneesmiddel mogelijk of te vinden is; slechts op Z. M. enz.

Hier doet Prapañca weer een zijdelingsch rekest aan den Vorst voor de herstelling van een Buddhistisch heiligdom.

ZANG XXXVIII.

Strophe 2 voet 4. lwānya sasāgarānak angalun jurang ika dinēlō.

. . . ., en waarvan de uitgestrektheid zoo groot was als een kleine zee, met de ravijnen als golven.

Vergelijk deze strophe met Tjēṇṭini Zang XV strophe 9: lurah-lurah ing 'ra-ara kadi, kangudaya kalebaning ombak. d. i. de grasvlakte met de ravijnen geleek op een zee vervuld van golven.

Strophe 3 voet 3, 4. ndan rakawi ywa mampir i sirang Sugatamuniwara.

sthāpaka ring sudharma tuwi gotra saphala
dunungĕn.

D. i. Toen bracht de hofpoët een bezoek aan een uitmuntenden Buddhistischen wijze, den opzichter van het heiligdom; hij was bovendien nog een familielid (van mij, den dichter), daarom is het gepast naar hem toe te gaan.

Er is dus naar onze opvatting geen sprake van «het bewaren van geslachtslijsten».

Strophe 4 voet 3. De onverstaanbare angkadhara panagara zou ik wel willen verbeteren met anggakara panasara.

De vertaling van voet 2, 3, 4 zou dus kunnen zijn:.... hij was braaf, deugdzaam, van goeden huize, verwant met de Vorsten en was beroemd. Ten volle ervaren in de ceremoniën was hij toch niet misleid door hoogmoed. Zijn daden waren uitstekend en zijn plichtsbesef was navolgenswaardig.

Het woord panasara van sasar wordt dikwijls door den dichter gebezigd.

ZANG XXXIX.

Strophe 1. vertaling: Toen zeide Zijne Eminentie de eerwaardige Monseigneur: O, voortreffelijk, de vraag van U, groote dichter, treft het hart. Van grooten ijver inderdaad is de dichter (d. i. zijt gij) van ontwikkelden geest.

Strophe 2. vertaling: Moge ik mij reinigen in de zeven heilige badplaatsen in het eigen gemoed.

De oude heilige gaat zich dus alleen in gedachte reinigen naar de sapta-tirtha. (Zie Oudh. Versl. 1923 p. 63).

Strophe 3. vertaling: De dichtervorst zij bij het aanhooren toch vergevengszind. Van wat ik gehoord heb is er mogelijk veel dat valsch is; edoch ik houd mij alleen vast aan hetgeen de ouden ons vertellen.

Ikang wwang is hier gebruikt voor het pers. vnw. van den 1^{en} pers. Ook i. p. v. jana leze men jñāna.

ZANG XL.

Strophe 2. Beter: Ten Oosten van den Kawi was er een groot landschap, vol van allerlei schoone voortbrengselen; 't was een regentschapshoofdplaats enz.

Strophe 3 i. p. v. in groot gevaar leze men met groote vrees.

Laatste voet van strophe 5. Hij de zoo vermaarde in de wereld, werd plechtig ter aarde besteld in twee Caṇḍi's: te Kagēnṅangan als een Ćiwa en te Uṣana (een plaatsnaam) als Buddha.

ZANG XLI.

Strophe 3: alle onderdanen van Kaḍiri en Janggala kwamen hun hulde brengen naar de hofstad. Koning Krēta-nagara was zijn (des prinsen) wijdingsnaam, hem gegeven, (en sedert) reeds beroemd geworden.

Strophe 5, te scheiden: ri kadewamūrttin ira.

ZANG XLII.

Strophe 1:, wiens gemeene vergripen den haat veroorzaken van het heele rijk.

Pinalēh beteekent gehaat; in de Calon-arang passim.

Strophe 2 voet 2, 3, 4. Al wat Pahang omvat, al wat Malayū omvat boog zich eerbiedig. Voorts al wat Gurun omvat, al wat Bakula-pura omvat, maakte, toevlucht zoekende, zijn opwachting. Onnoodig te zeggen dat Suṇḍa en Madhura hulde bewezen zonder nalatigheid, daar zij toch één land vormen met Java.

Strophe 3, laatste gedeelte van voet 3, lees: mapagēh apakṣa sogata.

Vertaling van deze strophe: Waarlijk was de koning niet nalatig, vrij van hoogmoed..... Omdat hij goed op de hoogte was in de bijzonderheden van de wereldbescherming, welke men uitoefenen moet in den tijd van Kali; daarom hield hij zich ijverig aan de godsdienstige verplichtingen en beloften om de Buddhistische leer vast te belijden.

ZANG XLIII.

Vertaling van den laatsten voet van strophe 1: alleen de heilige zes Abhiṣṇa's (behoorende tot de leer van Buddha) namen het op zich om menschen, goden en vorsten te beschermen.

Strophe 3 vertaling van voet 1. In zijn oude dagen verdiepte hij zich in alle handelingen, het innerlijke betreffend.

Vertaling van strophe 3 voet 4: Onnoodig te zeggen van de gaṇa-cakra, dit wordt (door hem) behartigd vergezeld van giften aan zijn onderdanen.

Het woord gaṇa-cakra wordt door Prof. Kern in gaṇa-satra veranderd en met «gasthuizen voor geestelijken» vertaald.

Ik acht deze verbetering geheel onnoodig op grond hiervan, dat wij in Schiefners *Tāranātha* blz. 189 hetzelfde woord vinden, met een beteekenis die in de Nāg. geheel past. Na een opsomming van enkele namen van zeer heilige bhikṣu's gaat de schrijver voort: Der sehr bekannte Atschārja Kukurārādscha, d. h. Hundekönig, oder in einigen Geschichtswerken Kutarādscha genannt, ist unter den alten Jogātschārja's sehr berühmt. Dieser lehrte bei Tage in Gestalt eines Hundes 1000 Helden und Jogin's das Gesetz, in der Nacht aber mit denselben auf den Leichenacker gehend, vollzog er dort das Gaṇatschakra und andere Geheimnisse (Sanskrit: samaya)..... Uit deze plaats blijkt zeer duidelijk dat gaṇacakra ook een soort van Tantrische tooverkunst is.

Strophe 5 laatste gedeelte van voet 2 lees: sarwopadeṣādhika, vertaling: en alle voorname leerstukken.

Voet 4 vertaling: Hier is de plaats, waar hij bijgezet werd, voorgesteld als een uitmuntend Ćiwa-Buddha-beeld.

Strophe 6 voet 2, 3, 4.

Tegelijk met zijn Tarā, met Bajradevī, ter zelfder plaatse; deze laatste is zijn gezellin in (de bevordering van) het welzijn van de wereld, deelende in de heilige handelingen en geloften. Zij is tevens Locanā als Tarā van Wairocana. Bajradevī en Locanā worden slechts door één beeld vertegenwoordigd. (Zie Sang hyang Kamahāyanikan blz. 68 en het artikel van Dr. Bosch: Oudh. Versl. 1918 p. 21).

ZANG XLIV.

Strophe 3 laatste voet: Ten gevolge van de moeilijkheden in de wereld, beïnvloed door de Kali, kan het aardsch geluk niet bestendig blijven.

ZANG XLVI.

Strophe 2 voet 3, 4..... met Narasinghamūrti, die tot zoon had den wakkeren Lēmbu-tal, den manmoedige in den oorlog, die bijgezet is te Mirēng voorgesteld als een solide Buddhistisch beeld.

ZANG XLVII.

Strophe 2. In het Ćāka-jaar 1217 moet van den Koning verteld worden, dat hij zijn heldhaftigen, beleidvollen, verstandigen

zoon, wiens moeder Çrī Indreçvarī was, als heerscher van Kaḍiri bevestigde, met den koningstitel Jayanāgara, onovertreffelijk.

Wīra, widagdhā, wijñā behoort bij Jayanāgara.

ZANG XLIX.

Vertaling van strophe 2: volgens de regeling van H.H. Rajapatnī. Deze werd in de wereld beschouwd als de machtige Manggalya (d.i. gelukveroorzaakster). Dat haar dochters, schoonzoons en kleinzoon vorstinnen en vorsten zijn, zij was het, die hen als zoodanig benoemde en toezicht hield op hun handelingen.

ZANG LI.

Strophe 1 voet 3, 4. Laatste gedeelte van voet 4 lees: ha y u y u n d i n o n t a n m u r u d.

Vertaling: Zullen wij maar afwachten om op de plaats waar wij staan te sneven, of zullen wij vluchten, of ook zullen wij hun tegenstand bieden, gelijk de krab, die niet vluchtte, toen hij aangevallen werd?

Zooals heel duidelijk is heeft deze dierenvergadering het bekende Indische dieren-epos als achtergrond. Met de «krab, die niet vluchtte toen hij aangevallen werd» zal wel bedoeld zijn de bekende reuzenkrab die verblijf hield in een meer op den Himālaya, en door den Bodhisatta als olifant aangevallen werd. (Zie *The Jātaka or stories of the Buddha's former births*, translated from the Pāli by various hands, under the editorship of Prof. E. B. Cowell, Volume II blz. 235.). Of Prapañca juist deze Pāli-jātaka voor den geest had of een andere versie hiervan, doet niets ter zake.

Strophe 2 begin: Het was alsof de jakhals dit ter audientie sprak.

Strophe 4. Vertaling: Uwe beide voorstellen zijn geschikt om daar gevolg aan te geven. Alleen moet men weten te onderscheiden of men goede dan wel slechte menschen voor zich heeft. Indien het een slecht persoon geldt, dan is het duidelijk wat men doen moet: hetzij wegloopen, hetzij aanvallen. Immers indien het lichaam los is (lees: apan wiwala ng angga) doordat men door hen (slechte menschen) gedood is, dan is het vruchteloos.

Strophe 5 na de komma achter aangaat lees: «men ga (voor hen) liever vluchten, in acht nemende dat zij heiligen zijn; daarentegen» enz.

Strophe 6 lees beter i. p. v. eerder.

Strophe 7: Syapeka musuha ngkwa ring bhuwana
yan paḍe medinī.

Voet 3 lees: niyatāku k awwat hurip.

Vertaling: Wie zou dan als mijn vijand willen optreden in deze wereld wanneer zij mijn gelijke zijn [in deze wereld]. Noch tans, voor de geestelijken der drie secten ben ik bang; ik ga (liever) ver weg, spoedig. Alleen als ik den vorst ontmoet, dan bied ik beslist mijn leven aan enz. (medhani is hier corrupt voor medinī de aarde).

ZANG LII.

Strophe 1: Kadi mojarā kumwa kita n papupul.
wḥkasan parēng anghadayan humarḥ.

Vertaling: 't Was alsof zij zeiden: Weest gerust en blijf bijeen.
Ten slotte renden zij gezamenlijk om nader bij te komen.

Hadayan N.-Jav. adeyan het draven, in draf loopen.

Strophe 4 lees: ikang ḡwana mamuk.

ZANG LIII.

Strophe 1. Lees anibā i. p. v. aningā

Vertaling.... Eén van hen ontving den stoot der slagtanden (van die dieren); uitgeput liep hij enz.

Strophe 2 i. p. v. verspreidden zich lees: lagen verspreid neer.

Strophe 3, laatste gedeelte van voet 3, lees: rumankarangkal umaluy.

I. p. v. «en te omklemmen» lees: de boom was vol menschen.

Strophe 4 laatste woord van voet 3 lees: gumḥrḥ.

....ten gevolge waarvan de gehoornde beesten gezamenlijk met gedruisch vluchtten.

I. p. v. door de dreigende dieren lees: beefden zij.

ZANG LIV.

Strophe 1 laatste voet, lees: tang gawāyalayū.

Vertaling: hetgeen ten gevolge had dat de baṅtengs een doorbraak maakten bij het leger om naar de verte te vluchten.

Strophe 2: lees: om te paard i. p. v. om met paarden en wagens.

Strophe 3 laatste voet: Hij vertelde op welke wijze hij zijn angst bemachtigd had, hetgeen gelach verwekte.

ZANG LV.

Vertaling van strophe 1 voet 2-3-4:

Eenigen gingen terug naar het kamp (buit) brengende aan de hofdames. (Er waren er) die deden alsof zij op reis gingen. Weer anderen deden juist alsof zij het koninkrijk der vijanden aanvielen. Daar men het kwaad der wilde dieren inzag, was het geenszins een afbreuk aan het feit dat men de gelofte gedaan had om geen levend wezen te deren.

Strophe 2 de laatste voet te scheiden: Dadamar, Garantang i Pagër-talaga, Pahañangan enz. (alle plaatsnamen).

Strophe 3: Tambak is een plaatsnaam, evenzoo Rabut-wayuha.

Voet 2 te scheiden Bhanaragi namëgil enz.

ZANG LVI.

Zie, Het beeld van Tjandi Djawi' Oudh. Versl. 1917 blz. 145—151; mijn vertaling van den 3den voet van strophe 2 is niet juist. Hiervan geeft Dr. Brandes een goede vertaling (Uitg. door Dr. Bosch, T. B. G. deel LVIII p. 528 en vlg.).

ZANG LVIII.

Laatste gedeelte van strophe 1, na «den heiligen berg», lees: «die een prachtig gezicht gaf op de dalen; dit werd in een lied beschreven».

Strophe 3 i. p. v. «beide met hun gemalinnen» lees: «allen met» enz.

ZANG LIX.

Strophe 1 voet 2, lees: i Rabut-tugulan pangiring, vertaling: «naar Rabut-tugu met gevolg».

Vertaling van voet 4, na «aanboden» lees: omdat zij hem slechts zoo eenvoudig ontvingen.

Voet 2; uit de Calon-arang blijkt dat Sangkan-adoh in zijn geheel een plaatsnaam is.

Lees: «karren» i. p. v. voetknechten en «voetgangers» i. p. v. aan leidsels (Verg. Zang XVIII strophe 1 voet 3).

Strophe 3; de ontbrekende syllaben in voet 1 kunnen ingevuld worden met tikang ma, en de «stoet» hoeft dan niet tusschen haakjes te staan.

Strophe 4 voet 4 lees: bhaṭa-mantri, vertaling: hoofdmantri's.

Strophe 5 voet 4, lees lëpas i. p. v. panas, vertaling hetzelfde.

Strophe 6 voet 3 vertaling, lees: gele (lett. zwavel) kokos-boomen» i. p. v. «kokosboomen en pisangstammen».

ZANG LX.

Deze zang is onecht, met dien verstande dat zij een stuk is geweest van Zang LIX, en later «uitgebreid». De karakteristieke kenmerken van de onechtheid van dezen zang zijn: 1e het herhaaldelijk bezigen van het woord pikul, 2e het veelvuldig voorkomen in een betrekkelijk kort stuk van de z.g. stamverdubbeling: pipiku-pikul, kiri-kirik, piti-kitik, kacu-kacubung.

Dit laatste is een algemeen kenmerk van onechte gedeelten in de Oud-Jav. gedichten. Vergelijk: Arjunawiwāha Zang II van de laatste woorden van strophe 6 af tot en met Zang III strophe 3; van strophe 9 van denzelfden Zang af tot Zang IV.

Bharata-yudha, Zang I strophe 14—16; Zang VI strophe 2—7; Zang XXII laatste voet van strophe 1—t. e. m. strophe 6. Rāmāyaṇa, blz. 301—303.

Bhomakāwya Zang IV strophe 8—10; Zang V strophe 1—7; Zang VI strophe 2—7 en 10—13; Zang VII strophe 1—7;

Smaradahana Zang II strophe 11—18; Zang XIV; Zang XXI strophe 3—11; deze plaatsen en nog vele andere zijn onecht.

ZANG LXI.

Strophe 2 voet 3: jambat sing rāmya pinaranirān lālitiya d.i. Men ging slechts langzaam; alle schoone plekken bezocht hij zich vermeiende.

Vertaling van strophe 3: Opgebroken zijnde uit Blitar ging hij Zuidwaarts langs klimmenden weg, waarvan de boomen schraal en saploos waren door den verren afstand van water. Hij hield zeer veel van de bekoring der zee, en doorkruiste de streek lang het strand.

Omtrent het woord poryyang zie men zang XVIII strophe 7.

Strophe 4 verander begeerig in rustig als vertaling van swecchā.

ZANG LXII.

Strophe 1; het woord samāpa, dat hier zeer goed op zijn plaats is, moet gehandhaafd worden; ook rareka of: rareka^o behoeft geen emendatie. De vertaling van deze strophe is als volgt: En de afmetingen werden in overeenstemming gebracht

met de opgaven in de stichtingsoorkonde. Daarom werd het gemeten hoeveel vademen er waren, en er werden, in het Oosten beginnend, palen geplaatst. Daarop werd het heilige klooster te Gurung-gurung genomen als grond van het heiligdom. Gontong (en) Wiṣṇu-rare (plaatsnamen) die tot een gemeente van de Bajradhara's moesten worden gemaakt, gaf Z.M. de Vorst in ruil daarvoor.

Wiṣṇu-rare is dezelfde als Wiṣṇuwāla van zang LXXVII, 2.

ZANG LXIII.

In dezen zang en vlgg. wordt het feest voor het Çrāddha-offer beschreven. Met het oog op de belangrijkheid van deze mededeeling en op de meesterlijk-dichterlijke pracht van de beschrijving, zal ik van dit gedeelte een doorlopende vertaling geven. Waar de vermelding van mijn tekst-conjecturen noodzakelijk is, zal ik ze in de aantekeningen plaatsen.

1. Den volgenden morgen kwam Z.M. de Heerscher met gevolg naar buiten en verleende audientie aan zijn hoofdambtenaren¹⁾. De Āryya's waren de voornaamsten onder degenen, die hun opwachting maakten, benevens de Patih's die naar rangorde in de open staatsiehal gezeten waren. Toen trad de Mantri, de Rijksbestierder, de held Gajah-mada, naar voren en sprak met nederige buiging, dat de koning een taak te vervullen had, welke volgens den Dharmma niet mocht worden verzuimd.

2. De Vorstin H.M. Çrī-Tribhuwana-wijayottunggadewī, beval dat het doodenoffer van H.M. Rājapatnī eindelijk door Z.M. den Vorst in de Kraton moest worden verricht. De plechtigheid moest plaats hebben in het jaar met 4 als hoofd (1284 Çāka) in de maand Bhadra. Alle Koninklijke Hoogheden moesten offer-spijs bijdragen, benevens de hoofdambtenaren.

3. Zóó sprak met algemeene instemming de voortreffelijke minister, wat den Vorst vreugde schonk. Des avonds kwamen de geestelijke groepen, deugdzame lieden enz. en de geleerden om hun opwachting te maken. De ambtenaren, die met apanage-gronden beleend zijn, met Āryya Ramādhiraāja aan het hoofd, moesten ook aanwezig zijn. Het was de grootte der kosten, die in tegenwoordigheid des konings geraamd en besproken werd.

4. Daarna, onmiddellijk voor (het begin) van de Bhadrawada, op den laatsten dag der donkere maandheft Çrawaṇa, — het zij

¹⁾ Bhr̥tya-mantri vat ik op als één samenstelling.

(hier) vermeld — verdubbelden alle schilders hun ijver in het opmaken van de Leeuwenplaats in de Manguntur (tegenwoordig: de Sitinggil). Anderen drappeerden de spijsstellages, kleine gebouwtjes en beelden in soorten; mede hadden de makers van koper-, goud- en zilverwerken het druk met het uitoefenen van hun vermeerderde bezigheden.

ZANG LIV.

1. Toen nu 't gunstige tijdstip was aangebroken, werd de onberispelijke feestplaats bereids in orde gemaakt. In het midden van de open feesthal werden versieringen geplaatst gelijkende op prisadhi's. Één ervan had een soubasement van rotssteen, waarvan de stijlen roodgekleurd waren en de nokbalk versierd. Het was een schoon schouwspel, daar zij allen in de nabijheid van den wonderschoonen troon geplaatst werden.

2. In het Westen was een pēṇḍapa met draperiën gemaakt als plaats voor den koning met gevolg. Ten Noorden waren de versierde afdaken, die naar 't Oosten een kring vormden in rijen naar achteren. De zitplaatsen, die gereserveerd werden voor de vrouwen der Mantri's, Paṇḍita's en Brahmanen waren reeds dicht bezet. In het Zuiden namen de dienaarscharen plaats onder ontelbare afdaken in rijen.

3. De ¹⁾ wijze nu waarop het door den vorst ingestelde feest gevierd werd, was het non plus ultra van vereering van den Alwetende (Buddha). Al de monniken van de Buddhistische leer stonden als getuigen in den beschreven kring, met aan het hoofd den Sthāpaka als voorganger bij de uitoefening van deze goede verheven plicht. Hij was bezielde van vrome aandoeningen, zedelijk, hoogst deugdzaam, volkomen doordrongen in de Drie Tantra's.

4. Wegens zijn ouderdom, duizend maanden sedert zijn geboorte, had hij, steeds de heilige overleveringer, bestudeerende, lichamelijke gebreken, maar zijn talrijke goede leerlingen stonden hem bij. Toen verrichtte Zijn Hoog Eerwaarde van Paruha den dienst als handlangster in den kring. Mudra's, mantra's en prevelgebeden volgens de (vastgestelde) formulieren werden ten uitvoer gebracht, hetgeen het hart bevredigde.

5. Op den 12den der maand werd de kanonieke tekst opgelezen, welke de ziel (van de overleden Rājapatnī) uit het lucht-

¹⁾ Deze strophe en een stuk van het volgende zijn door mij reeds vertaald in de Bijdragen dl. 78 p. 449.

ruim opriep, met offerande en handelingen, die zoo volmaakt waren, dat (de ziel) weder den hemel bereikte ¹⁾. De heilige Puṣpa (d.i. de pop van bloemen gemaakt), werd des nachts betooverd, welke handeling ten uitvoer werd gebracht om (de ziel in die bloemenpop) plaats te doen nemen. Deze kern van diep gepeins en godsdienstige aandacht en betoovering werd door den Groot-Sthāpaka aangewend.

ZANG LXV.

1. De morgen van den vollemaansdag was het tijdstip, dat (de pop) naar buiten gebracht en in het midden van de feestplaats omringd werd. De bekkens, klaroenen en pauken weerklonken daar vóór, talloos op elkaar volgend. Op den bovenmenschenprachtigen troon was het, dat zij (de bloemenpop) het huldebetoon ontving. Alle Buddhistische geestelijken, oud en jong, brachten gezamenlijk naar behooren hun vereering.

2. Daarop boden de Vorsten, haar genaderd zijnde, gezamenlijk hun hulde aan met hun kinderen en vrouwen. Mede waren er de Mantri's en Patih's, Gajah-mada aan het hoofd, om samen, man en vrouw, hulde te brengen; evenzoo de gouverneurs van de stranddistricten en al de vorsten van de verschillende windstreken. Nadat zij hun eerbiedige hulde gebracht hadden, namen zij hunne zitplaatsen weder in als te voren.

3. Z. H. De vorst van Paguhan was de eerste, die onberispelijke eetwaren aanbood. Zijn tapël (d.i. een draagbare stellage, waarin spijzen worden geplaatst, in den zin van den tegenwoordigen Gununangan bij de Grëbëgs in de Vorstenlanden), had den vorm van een Çri-Handiwa-handiwa(?) met een zijden stof en sirih in de hand. De tapël van Z. H. den Vorst van Matahun was (een beeld van) een witten stier, die 'de Nandini voorstelde, welke onafgebroken geld en eetwaren voortbracht uit haar mond; het was wonderbaarlijk.

4. Z. H. de vorst van Wëngkër gaf een offer in den vorm van een uitmuntend keurige balé met rustbank; alles fraai bewerkt en kostbaar. Het ging gepaard met een gepaste gelduitstrooiing over het feestterrein. Het offerbeeld van Z. H. den Vorst van Tumapël, dat verrukkelijk schoon was, stelde een

¹⁾ Vgl. Hopkins' Religions of India p. 190 en Wilkens Versp. Geschr. III p. 48 en vlg.

minnende vrouw voor. Het was telkens op een volgenden dag, dat zij het tevoorschijn deden komen, om de harten te vermaken.

5. De kroon spande de Vorst (Hayam-wuruk), die een reusachtig offer aanbood in den vorm van den geweldigen Mandara-berg, toen deze (als karnstok) gedraaid werd, omringd door scharen van goden- en demonen-beelden, die den toeschouwers de vrees om het hart sloegen. Ongemeen vervaarlijke lēmboravisch en ook andere visschen vervulden het dwarrelend, als waren zij ziek, bedwelmde door het zeewater, hetgeen de drukte van het feest verhoogde.

6. Elken dag bood men de aller prachtigste tapēls aan als offer. En de vrouwen der Mantri's, der geestelijken en der brahmanen kregen hun aandeel van wat overschoot, zoodat ieder genoeg had.

Ook de Kṣatriya's, onder wie de verwanten van den Vorst de voornaamsten waren, werden naar behooren bedeed; buitendien werden keurige spijzen rondgedeeld onder de troepen des Vorsten in de feestzaal.

ZANG LXVI.

1. Des morgens op den zesden dag maakte Bhaṭāra Narapati behoorlijk zijn opwachting met zijn feestoffer; en ook van de Kṣatriya's en van alle voorname hoogwaardigheidsbekleeders was het vol van de tempelvormige stellages, die in hoopen aangevoerd werden. De twee Superintendenten gaven als bijdrage booten, voorstellende een episode uit een gedicht. Deze waren zoo groot als werkelijke booten; weergalmende gongs en gubars (bekkens) vergezelden ze, wat de toeschouwers genoeg gaf.

2. Den volgenden dag bood Z. E. de Patih Gajah-mada, toen hij zijn opwachting maakte, een feestgeschenk aan (in den vorm van) een rouw bedrijvende (of: bedroefde) schoone vrouw in de schaduw van een nagasari-boom, waar dicht dooreen geslingerd de rajasa-bloemen waren. De Mantri's en de Āryya's die hoofd van een regentschap waren, kwamen mede hun offergeschenk aanbieden. Hun bijdragen waren van allerlei aard in den vorm van booten, bergen, gebouwen en visschen zonder ophouden.

3. Buitengewoon schoon was wat de Koning deed, het allerpaukste van 't allervoortreffelijkste: want gedurende zeven dagen werd onafgebroken geld, kleeding, met onbegrensd veel spijzen uitgedeeld aan de vier soorten menschen, te beginnen met de

brahmanen; evenzoo gingen ontelbare Mantri's zich mede vermaken. Het is om ervan te watertanden, hoe hoofden en ondergeschikten, gamēlanslagers, tooneelspelers naar hartelust bediend werden, stroomend als ware het water.

4. In groote menigte waren de toeschouwers uit alle windstreken, in dichte groepen zonder open ruimte; elkaar schreeuwend om een plaats verdringende, zagen zij hoe het feest zich voordeed en keken zij naar (de voornaamste personen) die op dat pas offers aanboden. In de feesttent danste Z. M. de Koning, waarbij slechts de verschillende dames als toeschouwers tegenwoordig waren. Zij zaten alle opeen geschaard de ruimte vervullende; er waren er, die vergaten wat zij deden, terwijl zij met verbazing toekeken.

5. Al wat gedaan kon worden om het publiek vreugde te verschaffen was door den Vorst in het werk gesteld; zooals wayangspel, wayang mañcangah, maskerspel, in afwisseling met allerlei koorzangen iederen dag. Buitendien hielden krijgers een gevecht (met knotsen); voor de grap joegen zij, donderende slagen uitdeelende, schrik aan, hetgeen een luid gelach veroorzaakte. Bovenal waren het de aalmoezen aan allerhande bedelaars zonder ophouden, die de vreugde der wereld wekten.

ZANG LXVII.

1. Waar nu de Vorst aldus te werk ging met het Çrāddha te verrichten om voor de Overledene te zorgen, zal dit stellig strekken tot vreugde van H. M. Rājapatnī, voor wie het werk verricht is geworden. Moge het Hare gunst tengevolge hebben opdat de regeering van Z. M. den Vorst voorspoedig zij. Moge Z. M. Vorst Rājasanāgara (Hayam-wuruk) zegevieren over de vijanden zoolang zon en maan er (nog) zijn.

2. In den morgenstond kwamen de Buddhistische geestelijken om de vereerde (n.l. de bloemenpop, waarin de ziel van de overleden Rājapatnī gedacht werd te hebben plaatsgenomen) vereering te betuigen en te bezingen. Zij (d. i. haar ziel of wil men: zij zelf) werd ten slotte (de godin) Prajñāparamitā, die tot de groote Buddha-wereld terug keerde. De heilige bloemenpop werd spoedig naar beneden gehaald, en werd reeds weggebracht met de benodigdheden. Alle offerspijzen werden dan ook uitgedeeld aan de scharen van dienaren.

3. De Vorst was vergenoegd en voldaan in zijn gemoed dat het feest zonder wederwaardigheden afgelopen was. Alleen

vatte Hij het plan op om het heiligdom voor Haar te Kamal-panḍak te voltooien; zooals men weet, had men in der tijd den grond reeds «gereinigd» in het Çāka-jaar 1274. De Eerwaarde Jñānawidhi was het, die dit verder ten uitvoer bracht om het Brahma-offer en vereering te verrichten.

Tot zoover is de beschrijving van het Çrāddha-offer, dat in de Pararaton niet ten onrechte de Paçraddhan agung (het Grootte Çraddha-feest) genoemd wordt, afgelopen. Zooals uit mijn vertaling blijkt, is er, in het algemeen gezegd, niets dat onduidelijk is. Integendeel, een duidelijker en levendiger beschrijving dan de hierboven geëvene kan men m.i. niet verwachten.

In het onder volgende zal ik mijn verantwoording geven van mijn opvatting aangaande enkele gewichtige punten, die door Prof. Kern anders dan door mij zijn opgevat.

ZANG LXIII.

Strophe 1 voet 1. Het woord a pupul wordt door Prof. Kern overal altijd met: met gemalin vertaald; dit moet beteekenen: met gevolg.

Voet 4; het op deze plaats hinderlijke dhāryya, door Prof. Kern verbeterd tot Dhairyya, is naar ik meen, een corruptie voor Dharmma, die hier heel goed op zijn plaats is.

Strophe 4 voet 3; het woord wawan bhojana door Prof. Kern vertaald met spijsbakken is zeer juist; maar de bedoeling van Prapañca is toch geen bakken geweest, doch een soort van de tegenwoordige Gunungans, gebruikt bij de grèbëgs in de Vorstenlanden. Aan het woord ḍaḍap van voet 4 geef ik, zonder eenigen grond dan alleen naar het verband, de beteekenis van koper.

ZANG LXIV.

Strophe 1 voet 2; Het woord prisadhi of: prisadī is stellig hetzelfde als bhrisadhi van Zang LXXXIII, 6. Ik heb dit woord in mijn vertaling echter onvertaald gelaten. Wat beteekent dit nu? De Calon-arang geeft op deze vraag een afdoend antwoord. Bij de verheffing van de beide zoons van Koning Erlanggha tot vorst wordt er verteld: wacitanēn sang nātha; mijil ta sira muwah tumuduh magawaya **pusadhi** kalih siki, kalawan magawaya taratag ung-gwaning mangestrenana putranira, dera adēgakēna aghani kalih, d.i. Er worde van den vorst verteld; hij kwam

weer te voorschijn en beval twee pusadhi's te maken, en een tent als plaats voor degenen, die zijn zoons zouden huldigen, daar deze tot vorst zouden worden verheven.

Op deze plaats in de Calon-arang kan pusadhi (prisadhi of bhrisadhi) niets anders beteekenen dan een Vorstelijke troon, zij het ook geen permanente. En deze beteekenis nu past heel mooi in de bewuste plaatsen van de Nāgarakrētāgama.

Strophe 4 voet 4; het woord udhara wordt door Prof. Kern niet vertaald. Mej. Dr. Martha A. Muusses tracht in haar Bijdragen tot de Nagarakretāgama-studie ¹⁾ dit woord te verklaren. Daar ik het met alle eerbied voor de Schrijfster in 't geheel niet eens ben met hare opvatting, wil ik daarom nader op de zaak in gaan.

Het woord udhara is m.i. een corruptie voor uccara, en dit laatste beteekent uitspraak, dus: bewoordingen, formulier. In de Arjuna-Wiwāha Zang IX strophe 5 komt hetzelfde woord in dezelfde beteekenis voor. Bij de ontmoeting van Pārtha met Ćiwa, nadat de laatste zijn ware gedaante had aangenomen, leest men:

Ćighrānēmbah ta sang paṇḍusuta nipuṇa ring dewopacaraṇa.

wruḥ ring sangsipta-pūjā sira humarēpakēn hyang rudra tan adoh

mudra mwanḡ kūṭamantra smrēti wimala nahan puṣpāñjalinira.

sāmpunyan mangkanā — stuti ta sira rēngōn uccāraṇanira.

D.i. Paṇḍu's zoon, die bedreven was in het vereeren gods, maakte dadelijk een sēmbah. Hij wist in het kort te huldigen en richtte zijn gezicht van nabij naar den God Rudra. Met bepaalde handhoudingen onder het vlekkeloos (d.i. correct) prevelen van Kūṭagebedsformulieren (bood) hij aldus zijn bloemenhulde (aan). Hierna maakte hij een vereering; zijn gebed (d.i. het formulier) worde gehoord.

Waar het woord uccaraṇa in de Arj. Wiw. ook voorafgegaan wordt door mudra, mantra, smrēti evenals udhara, door mij verbeterd tot uccara, door mudra, mantra, jāpa acht ik deze conjectuur niet al te gewaagd, zooals ze bij het eerste gezicht wel lijkt.

Strophe 5. sang hyang puṣpa is de bloemenpop, die door

¹⁾ T. B. G. LXI h. 119 en vlg.

de Tenggëreezen petra genoemd wordt. Een afbeelding hiervan vindt men in de Handeling van Het Congres voor de Taal- Land- en Volkenkunde te Solo (1919) t.o. blz. 56, de bovenste figuren.

Opmerkelijk is het dat deze pop door de Kalangs de *puspagambar* (bloemenbeeld) genoemd wordt. (Not. Bat. Gen. XXXII (1899) p. XXX).

Zooals blijkt uit mijn vertaling van deze beschrijving is het juist deze pop, die het voorwerp van de hoogste vereering gedurende het feest uitmaakt. Daarom moet *Ḫrī-nrēpati* aan het begin van Strophe 2 Zang LXV ook opgevat worden als Hayam-wuruk zelf met zijn familie, die de bloemenpop, als tijdelijke *pratiṣṭhā* of zetel van de ziel zijner overleden grootmoeder, Koningin *Rājapatnī*, voor wie het groote feest verricht werd, hulde kwam brengen. Op deze wijze alleen kan het verhaal gezond doorloopen.

Na den Vorst of beter na de Vorsten, mannelijk en vrouwelijk, kwamen Gajah-mada en de andere grooten aan de beurt om de bloemenpop eer te bewijzen. In dezen voet 2 komt een woord voor, dat door Prof. Kern verbeterd is met *masō mahān*. Gezwegen van de vertaling van dit woord door Prof. Kern, wil ik alleen erop wijzen, dat het woord *mahān* in dit verband een onbestaanbaar woord is.

Waar wij gezien hebben, dat de Vorsten met kinderen en gade hun hulde brachten aan de vereerde bloemenpop, moeten ook Gajah-mada en de anderen dit doen met hun echtgenooten. En dit is inderdaad ook het geval; want de oorspronkelijke tekst geeft te lezen: *masomahan*, en dit woord beteekent man en vrouw, evenals *somahan* in het Nw. Jav.

Naar het laatste stuk van voet 3 van deze strophe te oordeelen, kwamen bij deze gelegenheid ook de vasal-vorsten uit andere landen buiten Java ter Hofstede, wat geen verwondering behoeft te baren, gezien de macht van Majapait juist op dat oogenblik.

Nu worden de tapëls, offeranden, naar buiten gebracht. Bij de bespreking hiervan kan ik niet nalaten erop te wijzen, hoe Prapañca, ondanks dat hij gebonden was aan de maat enz., ik zou haast zeggen Westersch-methodisch of systematisch aan het werk is geweest.

Op den eersten dag werd de tapël van den Vorst van Paguhan naar voren gebracht.

Op den tweeden dag die van den Vorst van Matahun.

Op den derden die van den Vorst van Wëngkër.

Op den vierden van den Vorst van Tumapël.

En op den vijfden dag die van Koning Hayam-wuruk zelf.

Ziedaar, men hoeft niet eens langer erover te denken of men ziet dat deze opeenvolging ook die is van den rang der Vorsten in opgaande lijn. Nadere opheldering ten dezen is m.i. overbodig.

«Op den zesden dag» zooals de tekst opgeeft, komt Bhaṭāra Narapati aan de beurt.

Den volgenden dag de beide Superintendenten der religie; en den daarop volgenden dag de Minister-president Z.E. Gajah-mada en de rest der grooten.

Van de verdere opeenvolging na Koning Hayam-wuruk is zeer duidelijk, dat zij in afgaande lijn gaat.

Men mag zeggen: 't Is een wonder of 't is natuurlijk — een van beide is te aanvaarden — dat dit gebruik nu nog voortleeft in de Kraton van Solo — dit weet ik als Solonees met zekerheid — en ook in Djocja. Immers een Vorstelijke stoet in Solo wordt altijd gevormd aldus: de Vorst in het midden; naar voren in afgaande lijn, naar achteren ook in afgaande lijn. Het doet er niets toe of de abdi-dalëms ('s Vorsten dienaren) vóóraan en de Santana-dalëms ('s Vorsten familieleden) achteraan zijn of omgekeerd, deze lijn wordt altijd gehandhaafd. Bij de verheffing van den Sultan van Djocja in het midden van het jaar 1921 meen ik, als ik mij niet vergis, dezen zelfden stoetvorm opgemerkt te hebben.

Na dit uitstapje komen wij terug tot ons gedicht. Wij hebben gezien, dat na Koning Hayam-wuruk Bhaṭāra-Narapati aan de beurt komt. Van den laatste wordt in Zang XII, 3, gezegd, dat hij de jongere broer is van den Vorst van Wënkër, welke laatste de echtgenoot is van Hayam-wuruks volle tante, de Vorstin van Daha. Hij behoort dus ook tot de Vorstenfamilie. Maar daar hij het ambt van Patih van Daha bekleedt, en dus toch ambtenaar is, laat het zich gemakkelijk verklaren, waarom hij onmiddellijk na den Vorst genoemd wordt; immers hij is dus: Vorst-ambtenaar.

Bij het eerste gezicht lijkt het wel zonderling, dat Z.E. de Minister-president Gajah-mada pas na de beide Superintendenten wordt genoemd. Dat is ook zoo. Maar neemt men in aanmerking, dat het Çrāddha-feest een strikt godsdienstige handeling is,

dan is het licht te begrijpen, waarom de beide hoofden der religie, bij deze religieuze gelegenheid alleen, boven Gajah-mada worden gesteld. Ook deze gewoonte vindt men in Solo, hoewel niet meer opvallend, nog toegepast. De Pangoeloe, eveneens hoofd der religie, tegenwoordig natuurlijk de Islām, treedt in bijzondere gevallen ook op, zoo niet boven, dan toch volkomen naast den Rijksbestuurder, hetgeen niet kan gebeuren met de andere hoogwaardigheidsbekleeders, welke ook.

Vermeldenswaardig is verder de tapël van Gajah-mada. Deze tapël had den vorm van een bedroefde schoone vrouw, n.b. een bedroefde schoone vrouw. Voelde de sterke, doch helaas laatste pilaar van Java's glorierijk machtsgebouw, twee jaar vóór zijn verscheiden reeds dat zijn einde naderde? wie vermag deze vraag te beantwoorden.

Wij gaan weer terug tot ons hoofdonderwerp. Zooals men ziet duurt dit Çrāddhafeest een volle week. Is het weer toevallig, dat het quasi-Mohamedaansche feest, dat de Sĕkaten genoemd wordt ook een volle week duurt? Niets is minder waar. Wie eenigszins vertrouwd is met de Oud-Jav. literatuur en enkele Godsdienstfeesten op Bali bijgewoond heeft komt spoedig tot de overtuiging, dat wat men nu op Java ziet en hoort — met ter zijde legging van alles wat Europeesch is natuurlijk — niets anders dan een voortzetting van de oude vóór-Islāmietische gebruiken en gewoonten is.

De oude gebruiken en gewoonten, vooral feesten, werden door de invoerders van den Islām gedoopt tot zoogenaamd Islāmietische feesten, en natuurlijk zoo goed en zoo kwaad als het ging in verband gebracht met Islāmietische gebeurtenissen. En dit is ook het geval met de Sĕkaten. Volgens de tegenwoordige opvatting zou dit feest gevierd worden ter eere van Mohammads geboorte- tevens sterfdag. Maar wanneer men eens nagaat, dat de plaatsing van de gamĕlan-sĕkaten aan weerskanten van de masjid-poort, eigenlijk precies dezelfde is als de plaatsing van de gamĕlan bij tempelfeesten op Bali, eveneens aan weerskanten van de tempelpoort, dan kan men moeilijk beweren, dat de Sĕkaten niet een vóór-Islāmietisch feest is. Niet alleen de plaatsing, maar zelfs de manier, waarop de gamĕlan bespeeld wordt, doet in alle opzichten denken aan een Balisch tempelfeest.

Bovendien zou het bespelen van de gamĕlan juist in het terrein van de masjid, het middelpunt dus van de kampoeng

moetihan, d.i. de wijk der geestelijken, onverklaarbaar zijn. Immers in de wijk waar de masjid staat, Jav. de Kaoeman, Sund. Kaoem, mogen onder welke voorwaarde en in welke omstandigheid ook, geen feesten gehouden worden, waarbij de gamĕlan het hoofdbestanddeel is. De Sasana-sunu zegt dan ook: *ḍasar sarak sinirik, unining gamĕlan iku*, d.i. inderdaad het geluid van de gamĕlan is in de Sarak verboden ¹⁾. En nu juist bij de Sĕkaten, het grootste Javaansch-(pseudo)-Mohamedaansche feest, wordt de gamĕlan bespeeld op het terrein van de masjid. De verklaring hiervoor is m.i. dus niets anders, dan dat de Sĕkaten oorspronkelijk een zeer populair volks- of zelfs hoffeest is geweest, dat de Islām zich genoodzaakt zag over te nemen of te handhaven om zijn godsdienst spoedig ingang te doen vinden bij de toen nog niet geislāmiseerde Javanen.

Het blijft echter niet bij deze feesten. Ook de eerste moskeën van Java zijn niets anders dan tot moskee omgegoochelde Hindutempels. En als dit niet het geval is geweest, dan werden de moskeën toch zoodanig gebouwd, zij het ook min of meer onbewust, dat de overgang van Hindu-tempel tot moskee niet al te opvallend was ²⁾. Hoe kon het ook anders; de invoerders van den Islām waren toch ook menschen, die een dosis slimheid bezaten. Zij hebben stellig ook ervoor gezorgd, dat de menschen, die naar de moskee gingen, nog steeds in de meening verkeerden dat zij naar hun ouden tempel gingen. Hieronder volgt nog een paar van dergelijke grappige voorbeelden.

In dit verband wil ik nog even de aandacht hierop vestigen, dat de z.g. Buddha-graven in het terrein van de moskee van Dĕmak, die een buitengewone lengte hebben, niets anders zijn dan gewezen tempelsteen, die nu zoodanig opgesteld zijn alsof zij Mohamedaansche graven zijn.

Iets dergelijks trof ik aan bij een reis, in gezelschap met Dr. B. Schrieke, naar het Zuiderstrand bij Mantjangan in Djocja.

Het onder de Javanen bekende graf van Seh Bĕlabĕloe en Seh Gagang-aking is stellig een Hindu-tempel geweest. Niet alleen de namen Bĕlabĕloe en Gagang-aking, die nota bene tot Arabieren zijn gemaakt door de toevoeging van Seh d.i. Seich, bevestigen deze onder —, neen! vaststelling. ³⁾ maar ik zag zelfs

¹⁾ Zang II str. 33.

²⁾ Zie Inleiding tot de Hindu-Javaansche kunst II blz. 428 en vlg.

³⁾ Zie T. B. G. dl. LVIII p. 348 en vlgg.

een Nandi en een paar beeldfragmenten vlak bij het huisje, waarin de graven zich bevinden. Ook het fundament van dit huisje bestaat uit geprofileerde steenen, die ontegenzeggelijk tempelsteenen zijn geweest.

Bij Pëngging, tusschen Solo en Bojolali, trof ik ook een tot Mohamedaansch graf omgegoochelden tempel aan. Ook hier zag ik in de rivier nog een romp van een prachtig vrouwen-beeld van het klassiek Midden-Javaansche type.

Nu gaan wij weer terug tot ons gedicht. De laatste voet van strophe 5 van Zang LXVI deelt ons mede, dat er, blijkbaar op den voorlaatsten dag van het feest, aalmoezen werden gegeven aan bedelaars. Wie het Buddhisme eenigszins kent denkt naar aanleiding van het woord bedelaars hier niet zoozeer aan gewone bedelaars, maar wel aan de Buddhistische bedelmonniken, die men in den Majapaitschen tijd op Java zeker ook niet weinig vond. Welnu het grappige is, dat juist op den voorlaatsten dag van de Sëkaten de Hadji's hun door den Vorst gegeven slawat (zie dit woord in het Jav. Woordenboek), gaan halen of vragen aan de daarmee belast zijnde beambten. Zooals blijkt uit een facsimile van een brief in Vreede-Gunnings Facsimile's van Jav. Brieven no. 47 loopt het bedrag van dit aalmoezengeld tot over de drie duizend gulden per Sëkaten of per jaar. Wanneer wij nu de zaak objectief beschouwen, dan kunnen wij gerust zeggen, dat de Hadji's in de plaats zijn gekomen van de Buddhistische bedelmonniken van vóór de invoering van den Islām. Want er is m. i. geen twijfel mogelijk, dat dit Kraton-gebruik terug gaat tot den tijd van Dëmak, en de laatste op zijn beurt ook op den vóór-Dëmakschen d. i. Majapaitschen tijd.

ZANG LXVII.

Sang çri-rājasanāgara op den laatsten voet van strophe 1 kan ook beteekenen: de Vorst met het rijk of in zijn geheel de volle naam van Koning Hayam-wuruk.

De laatste woorden* van voet 2 strophe 2 zijn door Prof. Kern onvertaald gelaten. In een noot vraagt ZHG . . . «wie is of zijn sang pinūjā?» Hiervoren heb ik reeds aangetoond, dat de bloemenpop het voorwerp is van de hoogste vereering gedurende het feest. Het spreekt dus van zelf dat het hier ook de bloemenpop is, die vereerd wordt.

Aangaande het woord angurākën zij het volgende opgemerkt.

Ditzelfde woord met dezelfde beteekenis vindt men in den aanhef van de Smaradahana; zie hier de tekst.

pūjāning kawi sanggraheng kalēngengan mangde kadirghāyusan.

munggwing padma-mēkar-pratiṣṭha siniram dening rērēbning kapat.

wijanyākṣara lambang endah inurākēn ring tētō-ning yaça.

dhūpākāra limut maghēṇṭa panangisning ṣaḍpadā ring sēkar.

D. i. De eerbiedige hulde des dichters richte zich tot al wat bekoorlijk is, — en dit bevordert dan den levensduur — tot een ontloken lotosbloem als (goden)-beeld, besprenkeld door de regens van de maand Kapat (begin van den regentijd op Java). Als wija (geel gemaakte rijstkorrels, die voor heilig worden beschouwd) (bij dit gebed) worden gebezigd de letters, en een lieflijk gedicht wordt gezongen om de kern van roem (te bezingen). Als wierook worden aangewend de wolkjes en als bidschel het gegons der bijen in de bloemen.

Het is dus zeer duidelijk, dat angurākēn hier bezingen beteekent. In het Nw.-Jav. is deze stam niet meer bekend, doch wel de verdubbeling ervan, dus: ura-ura en beteekent ook zingen.

Zooals men gezien heeft, geschiedt dit bezingen van de bloemenpop op een morgen; evenwel hoeft deze morgen niet na zonsopgang te zijn. Met morgen kan hier wel degelijk een morgen tegen drie uur of half vier van den laatsten nacht van het feest bedoeld worden.

Alweer analoog met de Sēkaten; omstreeks dien tijd in den laatsten nacht van dit laatste feest staan de desa-lieden op het plein voor de moskee. En wat zeggen zij onder elkaar terwijl zij naar het binnenste van de moskee kijken, waarin natuurlijk niets anders is dan luidkeels reciteerende moskee-beambten? Lagi paḍa nglela-lela golek kēñcāna, d. i. zij zijn bezig het gouden beeld te bezingen.

Dus hoewel men reeds sedert honderden jaren in het Jav. godsdienstgebouw geen beelden meer vindt, zijn deze woorden nog bewaard gebleven in den volksmond.

Ten slotte, het woord abhūmi-çuddha moet gehandhaafd worden. Deze zelfde uitdrukking komt ook voor in Zang LXXX strophe 2.

Hierboven heb ik het Ćrāddhafeest uitvoerig vergeleken met de Śēkaten, alleen berustende op wat ik persoonlijk gezien en opgemerkt heb ¹⁾).

In Zang LXVIII wordt in verband met de geschiedenis van Kamal-Pandak gewag gemaakt van de mysterieuze splitsing van Java door den heiligen Bharāḍa, met wien de inwijder van dit heiligdom, de Eerwaarde Jñānawidhi, vergeleken wordt. Omtrent deze kwestie hebben, zooals men zich herinneren zal, enkele geleerden hun meening kenbaar gemaakt, van wie de laatste Dr. W. H. Rassers is, in zijn proefschrift: *De Pañji-roman*.

Daar deze zelfde kwestie het brandpunt zal uitmaken van mijn bewerking van de Calon-arang, stel ik me daarom voor ze uit te stellen tot dat ik gelegenheid heb dit werk te behandelen. Want zonder de Calon-arang eenerzijds en de analyse van de Babads anderzijds, kan men ten aanzien van Java's splitsing niet tot een bevredigende conclusie komen. En waar dit bestek uitsluitend geldt de herziening van de Nāgarakrētāgama, acht ik een uitgebreid onderzoek naar een bepaalde episode uit de Jav. Geschiedenis hier minder op zijn plaats, hoe gewenscht het op zich zelf ook is.

Wij gaan nu daarom verder met

ZANG LXIX.

Om de kracht van het woord sotan, strophe 1 voet 3, tot zijn recht te doen komen, moet het vertaald worden met: «het spreekt van zelf». En door het plaatsen van een komma-punt achter Jñānawidhi in de vertaling wordt de loop van den zin niet gestoord.

Verder dient māwaki geschreven te worden māwak i (voet 4).

Vertaling van voet 2—3 van strophe 2: De groote heilige Jñānawidhi werd wederom afgevaardigd om den grond te wijden en (het beeld) godsdienstig te consacreeren. Daarom kreeg het (heiligdom) den naam van Wiṣeṣa-pura, tot welks oprichting besloten werd met een groote hartewensch.

Strophe 3 voet 1: caityādhi lees: caityādi.

Voet 2: pakuwana moet gehandhaafd worden.

Voet 3 lees ring voor ning.

Vertaling van deze voeten: Verspreid zijn haar bijzittings-

¹⁾ Zie Oudh. Versl. 1923 bijl. F.

plaatsen, waar zij vereerd wordt in den vorm van caitya's enz. over het gansche land. In ieder afdeelingshoofdplaats (weṣa-puri) moest een gebouw opgericht worden, waar H.M. Rājapatnī vereerd wordt. Iedere maand Bhadra wordt zij daar vereerd door de ambtenaarheiligen, allen met deemoed. Zij geniet haar hemel hierdoor, dat haar kleinzoon een machtig Alleenheerscher is van het land Java.»

Het woord weṣa-puri waardoor men bij het eerste gezicht geneigd zou zijn te denken aan een verkorting van Wiṣeṣapura vertaal ik gissenderwijs met «afdeelingshoofdplaats», omdat dit-zelfde woord, dat voorkomt in Zang X strophe 2 m.i. ook deze beteekenis moet hebben.

ZANG LXX.

De eerste twee strophen van dezen zang heb ik reeds behandeld in de Kwartaalverslagen van den Oudh. Dienst van 1921 als bijlage E.

De vertaling van den laatsten voet van strophe 3 moet zijn: Inderdaad, Bāli en Saḍeng waren zijn buit door de vernietiging der vijanden.

ZANG LXXI.

De tweede voet van strophe 1 dient gescheiden te worden: tuhun i kadiwyacittan-ira.

De vertaling van de drie laatste voeten moet zijn: «In het Çāka-jaar 1286 stierf hij, waardoor de Vorst mismoedig en wanhopig werd. Slechts door zijn goddelijk innerlijk is het, dat hij niet gehecht is aan, en geen liefde heeft voor geheel deze wereld. Hij dacht aan den onbestendigen aard van dit bestaan, (daarom) beoefende hij elken dag slechts het goede.»

De vertaling van strophe 2: «En in den raad van den Vorst namen toen deel de beide Vorstelijke vaders (d. i. Z.M.'s vader, de Vorst van Tumapël en Zijn oom de Vorst van Wëngkër), de beide Moeders (d.i. Bhre Kahuripan en Bhre Daha), de beide jongere zusters des Konings (d.i. de Vorstin van Lasëm en de Vorstin van Pajang), met hare echtgenooten (d.i. de Vorst van Matahun en die van Paguhan). Zij beraadslaagden erover om een persoon te krijgen, die in staat zou zijn het goede en het slechte bij de onderdanen te weten om hem (Gajahmada) op te volgen als Rijksbestjerder. Men was aan het wikken en wegen

zonder dat men zich bevredigd gevoelde, hetgeen een grievende smart veroorzaakte.

Zooals men ziet worden in deze strophe 2 de «Sapta-Prabhu», «de zeven Vorsten» van de inscriptie van 1273 allen genoemd plus de twee prinsen, echtgenooten van de prinsessen, die in 1273 nog niet getrouwd waren¹⁾. Opmerkelijk is het, dat de vrouw van Hayam-wuruk zelf nergens wordt vermeld; ook niet in de «Familie van Hayam-wuruk»²⁾. Was zij slechts een «sēlir», althans niet als ebenbürtige beschouwd? Dit blijkt m.i. uit de Simpang-inscriptie en Zang LXV strophe 2 waar dāra «echtgenoot» pas na de kinderen van den Vorst wordt genoemd.

Strophe 3; de lezing van den tekst sadw ajara, verbeterd door Prof. Kern met sādhw ajara, moet hersteld worden tot ṣaḍ majara; pituhanēn van den tekst moet gehandhaafd worden.

Vertaling van deze strophe: De Koning koesterde de meening dat de voortreffelijke staatsdienaar, de Rijksbestierder, in het geheel niet zou worden vervangen; dat, indien in het land moeilijkheden zich voordeden, doordat er niemand was die hem (Gajah-mada) opvolgde, men daarin moest berusten; dat dan de zes ministers (amatya ṣaḍ) alle aangelegenheden aan den Vorst zouden mededeelen — naar gelang van de zaak — naar wie men zou moeten luisteren, wanneer zij de middelen van staatsbeleid bespraken en die de processen zouden onderzoeken zonder fouten te begaan.

In deze strophe is er sprake van de zes ministers, waaruit het Majapaitsche Kabinet gevormd werd na de kabinetkrisis door den dood van Gajah-mada. In den volgenden Zang worden de ministers één voor één genoemd. Voor de duidelijkheid zal ik ieder van deze zes ministers van een nummer voorzien.

ZANG LXXII.

1. Vertaling: Zoo was het besluit van den geheimen raad. De uitkomst van de beraadslaging, waartoe men besloot was dit, dat als Mantri sēpuh werd gekozen: Āryya Ātmarāja genaamd Pu Tanding (n°. 1).

2. Onafscheidelijk — zoo zeide de Vorst (het woord indika moet verbeterd worden in: andika) — volgt de Āryya Maṇḍalika

¹⁾ T. B. G. dl. LVI p. 195.

²⁾ Ibid. dl. LII p. 158.

(Minister van Oorlog?) met name Pu Nāla (n°. 2), die het verstond den goeden gunstig te zijn en de boozen te straffen, (tevens) als Mañcanāgara (Minister van Buitenlandsche zaken) met den titel Tumanggung.

3. Hij was een afstammeling van hoogst verdienstelijke, zeer trouwe helden, altoos hoofd van het leger op expedities. 't Vreemde land genaamd Dampo, viel door hem, doordat hij de vijanden bij hoopen verminderd had (lees: a n g l w a n g i i. p. v. a l w a n g i i).

4. Twee was het aantal van de oppermantri's (n°. 3 en 4), die, des Vorsten handen en voeten vormend, verslag moesten geven van alle moeilijke kwesties der rechtspleging, bijgestaan door de (zeven) mantri Upapatti's (assessoren als leden van het Hooggerechtshof).

Wij willen even stilstaan bij deze strophe. De oorspronkelijke lezing ni wangādhī, door Prof. Kern verbeterd met pang-ādhī, moet hersteld worden in sang ādhī.

Mej. Dr. Martha A. Muusses geeft in de Kwartaalverslagen van den Oudh. Dienst 1921 bijlage Q, naar aanleiding van het woord kaṣaṭpadan een nieuwe vertaling, die m.i. ook niet erg bevredigend is. Zij wil in aṣṭapaddha n.l. een corruptie zien van aṣṭapāda, dat «spin» «acht potige» zou beteekenen, en brengt dit in verband met «de acht manieren, waarop een vorst behoort te regeeren», terwijl zij bovendien noemt de aṣṭa-brata, die bij de Javanen zeer goed bekend is door de Rama van Winter, maar bovendien door dat dit stuk van de Rama in zijn geheel verwerkt is in de Nitiruti strophe 76 en vlgg. M.i. is dit aṣṭapaddha niet zoo ingewikkeld als het bij het eerste gezicht wel lijkt. Het is hier niets anders dan een slordige schrijfwijze van den afschrijver voor: hasta-pāda d.i. «handen en voeten». waarmee ik het woord dan ook vertaal.

Wie zijn de beide oppermantri's, die verslag moesten geven omtrent alle moeilijke kwesties bij de rechtspleging? Waar in de Middeleeuwen overal, althans in het Oosten, het hoofd van de religie de opperrechter is, kan in dit Majapaitsche geval ook moeilijk iemand anders bedoeld worden dan de Superintendenten der Ćiwaieten en der Buddhisten, dus: de Dharmmādhyaṣa ring Kaṣaiwan en ring Kasogatan.

Vóór de Upapatti's heb ik het aantal zeven tusschen haakjes geplaatst op grond van Zang X strophe 3, die luidt: ndan sang kṣatriya len bhujangga reṣi wipra yapwan umarēk ngkāne hōbning

açoka munggw i hiring ing witāna mangadëg, dharmmādhyaḥṣa kalih lawan sang upapatti sapa madulur.

D.i. En de Kṣatriya's en geleerden, rēṣi's, Brahmanen, wanneer zij hun opwachting maken, staan in de schaduw van den açoka-boom naast de Bangsal Witana, (benevens) de twee voorzitters der rechtbank(en) en de zeven assessoren.

«De twee voorzitters der rechtbank» is van Prof. Kern als vertaling van Dharmmādhyaḥṣa kalih. Men ziet dus dat deze plaats mijn hierboven gegeven onderstellingen volkomen bevestigt.

De vier leden van het Majapaitsche Kabinet zijn dus reeds genoemd hier boven. De andere twee (om het getal zes te completeeren) treden op in de volgende strophe.

5. Patih Dami werd de Yuwamantri (n°. 5); hij is het, die binnen de Kraton steeds gehoorzaamd werd, (lees hinajyan voor hinatyan). En de Patih die genaamd was Pu Singha (n°. 6), was de getuige bij alles wat de Vorst beveelt.

De laatste strophe van dezen Zang geeft ons slechts den uitslag der vorming van het nieuwe Kabinet; en de vertaling van Prof. Kern is zeer juist.

Nu gaan we even na om bij benadering te kunnen vaststellen, wat voor werkzaamheden de Ministers ieder afzonderlijk gehad kunnen hebben. Waar bij de Mantri sēpuh, Pu Tanding (n°. 1) geen nadere toelichting te vinden is van zijn portefeuille, zal hij zeker wel belast zijn geweest met de algemeene leiding van het Staatsbeleid.

Anders is het geval met Pu Nāla (n°. 2). Uit de kwistige bewoordingen hem betreffend, kan men wel afleiden dat hij de portefeuille van Oorlog en die van Buitenlandsche zaken samen op zich nam.

Aangaande de beide hoofden der religie, n°. 3 en 4, is boven reeds gezegd dat zij tevens voorzitters waren van het Hoog-gerechtshof, die de portefeuille van Justitie op zich namen.

Patih Dami (n°. 5) was blijkbaar minister voor de Hof-aangelegenheden. Of hij nu wel te vergelijken zou zijn met den minister van Binnenlandsche zaken, durf ik niet met zekerheid zeggen. Alleen in Solo heeft dit ambt tot voor kort (1917) nog bestaan, en bestaat het op dit oogenblik eigenlijk nog. De laatste persoon, die dit ambt bekleedde was R. M. T. Wiryadiningrat, die den brief, handelende over het aalmoezengeld aan de Hadji's (zie

boven p. 255) onderteekend heeft. Zijn pangkat was Tumënggung met een eigenaardig Hollandsch predicaat: ondermajoor; bovendien werd hij door de menschen de Patih-jëro d. i. «Patih in het hof» genoemd, en hij had in de Kraton zoo'n groote macht, dat hij na zijn dood niet opgevolgd werd door zijn zoon, maar door niemand minder dan Pangeran Koesoemojoedo, den meest geliefden tweeden zoon van den tegenwoordigen Soesoehoenan, die naar Nederland is gezonden om het Jubileumgeschenk en hulde aan H. M. de Koningin aan te bieden.

Pu Singha (n°. 6) had tot taak: steeds getuige te zijn bij alles wat de Vorst beveelt. Met welke moderne minister hij te vergelijken zou zijn, vermag ik niet te zeggen. Een rijkskanselier?

ZANG LXXIII.

Het woord *yat* in den 3den voet van strophe 1 dient in *yan* veranderd te worden; want hier is geen reden om den 2den persoon te gebruiken.

Vertaling van Strophe 1: Voorts beijverde zich de Vorst van Majapait in toenemende mate om met beleid te handelen. In de rechtspleging was hij vrij van willekeur; hij volgde hetgeen in de wetboeken vervat is; hij was geenszins partijdig bij het geven van aanwijzing (d. i. vonnis) aan alle menschen, die zich bevredigd gevoelden. Hij taalde naar roem; waarlijk, hij is een verschijning der godheid in levenden lijve; hij kende de toekomst enz.

Strophe 3 voet 1 en 2; vertaling: Het aantal van die Koninklijke grafftempels wordt hier opgegeven. De eerste is Kagëñgan; onder de voornaamste behooren Tumapël enz.

ZANG LXXV.

Strophe 1: lees *wruhe i. p. v. wruhā*.

Vertaling: De ambtenaar nu, belast met het toezicht op dat alles, was Āryya Wirādhikāra, de Superintendent, die alle Koninklijke heiligdommen bewaakte, zonder nalatigheid. Ernstig en onverdroten behartigde hij steeds het belang van anderen en het welzijn van den Vorst. Hij genoot niet (voor zich) de vruchten van zijn ambt (d. i. hij kreeg daarvoor geen bepaalde apanagegronden) door de groote opbrengst der (bedoelde) heiligdommen.

Kan *tan amukti phala* gebruikt worden ter opheldering van *tan amukti palapa*, van Gajah-mada gezegd, in de Pararaton?

Bij de bespreking van Zang LXV strophe 3 heb ik reeds de

gelegenheid gehad om aan te toonen, hoe Westersch-systematisch Prapañca aan 't werk is geweest; in het ondervolgende zal men zien hoe dit streng doorgevoerd wordt.

Hoewel de vertaling van Prof. Kern van de volgende strophe juist is, wil ik, om de systematische werkwijze van Prapañca duidelijk in het licht te stellen, deze vertaling herhalen, echter met een enkele wijziging.

Ook de andere met vrijdom begiftigde stichtingen worden door Z.M. den Vorst in hun staat beschermd.

De Superintendent der Ćiwaieten werd belast met het toezicht en de hoede van (Ćiwaïetische) bedehuizen en kalagyans.

De superintendent der Buddhisten, die waakt over alle monnikshutten en kloosters. De Mantri Her-haji is degene, die zorg draagt voor de verblijfplaatsen der rēṣi's, (tevens is hij) de beschermer der heremieten.

ZANG LXXVI.

De opsomming van de pērdikan desa's wordt ook in overeenstemming gebracht met de volgorde der hoofden zooals hierboven gegeven is. Daar naar het mij voorkomt enkele plaatsnamen door Prof. Kern worden vertaald, wordt deze opsomming nogmaals herhaald zonder dat de woorden, die m.i. duidelijk plaatsnamen aanduiden, worden vertaald.

De voornaamste Ćiwaïetische met vrijdom begiftigde stichtingen zijn als volgt: Kuṭi-balay, Kañci en Kapulungan, Roma en Wwatan, Īcwaragrēha, Palabdhi, Tajung, Kuṭa-lamba en Taruṇa. Parhyangan, Kuṭi-jati, Caṇḍi-lima (bij Ngañjuk), Nilakusuma, Harinandana, Uttamasuka. Prasada-haji, Saḍang en Panggumulan, Kuṭi-sanggraha, Jayaçika.

Niet onvermeld te laten: Sphaṭika, Yang (het Yanggebergte), Jayamanalu (merkwaardig is dat een van de vorsten van Oud-Bali dezen naam draagt), Haribhawana, Caṇḍi-pungkal, Pigit, Nyudanta, Katuda, Srgan, Kapuyuran, Dayamuka, Kulanan-dana, Kanigara (een drukke plaats bezuiden Madioen), Rēmbut en Wuluhēn, Kinawōng, Sukawijaya, en Kajaha. Campēn, Rati-manmathāçrama, Kulakaling en bovendien Batu-putih (in het hart van de stad Surabaya).

In de volgende strophe worden de pērdikan desa's van de Winaya-Buddhisten opgesomd.

De met vrijdom begiftigde heilige plaatsen der Winaya-bud-

dhisten zijn als volgt: Wipulārama en Kuṭi-haji, Yanatrāya, Rājadhanya, Kuwunātha, Surayaça, Jarak, Laguṇḍi, Wadari, Wewe en Pacëkan, (waar de Chineesche expeditie landde), Pasarwan, Lëmah-surat, Pamanikan, Pangikëtan, Panghawan, Dama-lang, Tëpas-jita, Wanāçrama, Jënar, Samudrawela, Pamulung.

De volgende strophe is de voortzetting der opsomming van de Winaya-Buddhistische heiligdommen.

Baryyang, (Nw. uitspraak Bareng), Amrëtarawddhani, Wëti-wëti, Patëmwan, Kanuruhan, Wëngtal, Wëngkër, Hantë, Bañu-jiken, Batabata, Pagagan, Sibok, Padurungan en Piṇḍa-tuha, Tëlang, Surabha, deze zijn de voornaamste ervan, waarbij nog te voegen is Sukalila.

Niet vermeld zullen worden de bij-heiligdommen, waarvan de voornaamste zijn: Pogara, Kulur, Tangkil enz.

In den volgenden Zang worden de Përdikan-desas der Bajradhara-buddhisten genoemd.

ZANG LXXVII.

Voorts zullen nu achtereenvolgens de (gewijde plaatsen) der Bajradhara-Buddhisten vermeld worden: Içānabajra, Naditaṭa (voor: tada) Mukuh, Sambang, Tajung, en Amrëtasabha, Bangbang, Boddhi-mūla, Waharu, Tampak-çuri, Paruha, Tandara, Kumudaratna, Nandināgara.

En Wungañjaya, Palaṇḍi(t), Tangkil, Asahing, Samici, Apitahën, Nairañjana, Wijayawaktra, Magëñeng, Poyahan, Balamasin, Krat, Lëmah-tulis, Ratnapangkaja, Panumbangan, Kahuripan, en Ketaki, Talaga-jambala, Jungul, Wiṣṇuwāla daarenboven.

En Buçur, Wirun, Wungkulur, Mananggung, Watukura, Bajrāsana, en Pajambāyan, Samalantën, Simapura, Tambak-laleyan, Pilanggu, Pohaji, Wangkali, en Bëru, Lëmbah, Dalinan, Pangadwan; deze zijn die, welke vastgesteld zijn in de bepaling (zie omtrent pacarccan Zang XX.)

ZANG LXXVIII.

De vrijstichten van de Karëşyans zijn als volgt: Sumpud, Rupit (bekend in de Calon-arang), Pilan, en Pucangan, Jagaddhita, Pawitra, en Butun. Deze allen hebben tempels, vergaderzalen, lingga's, benevens waterleidingen.

De laatste voet van deze strophe mag niet van den eersten voet van de volgende gescheiden worden; wij zullen daarom een doorloopende vertaling geven.

Monseigneur de Sthāpaka, de uitstekende groot-leeraar — zoo wordt hij door de menschen genoemd — is degene, doorwien deze vrijstichten worden bewaakt, vast volgens de gewoonten van oudsher.

Mitsgaders de pērdikan-desā's zonder (vul de ontbrekende lettergreep aan met y a n g) tempels, waarvan de voornaamste die zijn, welke vrijmachtig bevestigd werden: Bangwan, Tungkal, Siddhayatra, Jaya en Siddhahajōng (kramavorm van Siddhahayu, Sidayu), Lwah-kali, Twas, Waçiṣṭa, Palah, Padar, Siringan; dat zijn de voornaamste sub-pērdikandesā's der Çiwaïeten.

Wañjang, Bajrapura, Wanora, Makēduk, Hantēn, Guhā en Jiwa, Jumpuṭ, Çobha, Pamuntaran, Baru, zijn de voornaamste sub-pērdikandesā's der Buddhisten. Kajar, Dāna-hañar, Turas, Jalagiri, Cēṇṭing, Wēkas, Wandira, Wandeyan, (zoo wordt de maat hersteld) Gatawang, Kulampayan, Tāla zijn de voornaamste van de sub-pērdikan-desā's der rēṣi's.

Dharmarṣi (een plaatsnaam?), Sawungan, Bēlah, Juru, Siddha, Srangan, Waduri, Āgēlan, Gandhātrap, Haraçāla, Nampu, Kaka-dang-hajyan, Gahan ring Jagat (hoeft geen naam te zijn). Sīmā, Nadi, Abhaya, Tiyang, Pakuwukan, Sīmā-kiyal en Çuci. Niet achtergebleven zijn Kawiri, Barat, Kacapangan, welke alle pērdikandesā's zijn.

Afgescheiden daarvan zijn de Wiṣṇuïetische familiën, ingesloten (kālat) in Batwan, Kamangsyān, Batu, Tanggulyan; Dakulut, Galuh, Makalaran; deze zijn haar voorname vrijgebieden. En de desa Mēḍang, Hulun-hyang, Parung, Lungge, Pasajyan, Kēlut, Andēlmad, Paraḍah, Gēñeng, Pangawan zijn de voornaamste, die vrij zijn van vroeger af.

Wij zullen niet beschrijven de kalagyans (onderwijsinrichtingen) verspreid over alle plaatsen van Java; zoowel de vaste kloosters met of zonder tempels. Het onderscheid tusschen (kloosters) met tempels en (kloosters) zonder tempels is, dat de eerste een vast onderhoud (subsidie) van den Staat ontvangen, (doch de laatste niet). Wij vermelden evenmin de plaats van de Stāpaka's, waar men onderwijs geeft voor godsdienstige ceremoniën en geloften.

En van de Maṇḍala's, heilige zee-badplaatsen (?), en Kukubs, die in hun vorigen staat onderhouden zijn; alsmede Sukayajña, Kasturi, die volgens de rēṣi's caturbhasma's zijn genoemd. De katyagans van de Catur-āçrama's te Pacira, Bulwan en Luwanu, Kupang, (te lezen luwanw ing k.) Een groote menigte ervan

leeft onder landbouwgemeenten en Janggan-vereenigingen, hetgeen algemeen bekend is.

Tot zoover loopt de opsomming van de verschillende pērdikandesā's. Er is een bijzondere belangrijkheid verbonden aan deze schijnbaar drooge opsomming. Immers wanneer men zich herinnert met welke streng doorgevoerde, systematische werkwijze Prapañca aan het werk is geweest, dan kan men aan de hand van deze opsomming alleen eenigszins bij benadering nagaan, hoe de Javaansche geestelijken in des dichters tijd ongeveer zijn verdeeld of gegroepeerd.

Om dit te doen gaan wij eerst terug naar Zang LXXV. In strophe 1 van dezen zang zien wij dat Āryya Wirādhikara de superintendent is van de Kroondomeingronden.

In de volgende strophe voet 2 wordt gezegd dat de superintendent der Āiwaieten tevens hoofd is van de Āiwaietische pērdikandesā's; en in den volgenden voet, dat de Superintendent der Buddhisten tevens die is van de Buddhistische pērdikandesā's. In den daarop volgenden voet wordt een titularis genoemd, die belast is met het toezicht op de Karṣyans (verblijfplaats der rēṣi's). Deze niet bij den naam genoemde titularis wordt echter in Zang LXXVIII genoemd bij zijn bijnaam, zooals deze bekend stond bij de menschen: Mpungku Sthāpaka sang Mahāguru.

De aandachtige lezers zullen wel opgemerkt hebben dat de volgorde der hoofden ook gehandhaafd blijft bij de opsomming der plaatsen. Men krijgt eerst (Zang LXXVI strophe 1 en 2) de opsomming der Āiwaietische pērdikandesā's. Daarna strophe 3 en 4 de desa's van de Winaya-Buddhisten of eenvoudiger Winayisten. Men zou volgens de volgorde hierna verwachten de opsomming van de Karṣyans, maar neen; er wordt in Zang LXXVII nog een ander groep Buddhisten genoemd en wel de Bajradhara-Buddhisten of Bajradharisten. En pas in Zang LXXVIII volgen de Karṣyans. En als wij het woord Dharmmarṣi aan het begin van strophe 4 niet als plaatsnaam mogen beschouwen dan worden de rēṣi's dus naar het schijnt weer in bepaalde groepen verdeeld, teweten (gewone) reṣi's, Dharmma-rēṣi's en (hoogstwaarschijnlijk) Wiṣṇu-rēṣi's in strophe 5. Om deze nog ingewikkelder wordende zaak eenigszins te kunnen ophelderen, zijn de mij bekende Inlandsche gegevens nog te gering, om niet te spreken van nihil. Maar hoe wij ons de zaak verder ook hebben voor te stellen, onomstoote-

lijk vast staat m. i. dat men in den Majapaitschen tijd twee groepen van Buddhisten heeft. Dit feit op zich zelf is reeds van zoo'n groot belang, voor ons verder onderzoek naar het tot dusver nog duistere probleem omtrent het Javaansche Buddhisme. Immers ondanks het uitgebreide onderzoek van Prof. Krom in zijn Boro-budur hoofdstuk XV en XVIII, blijven er nog aanmerkelijk veel duisterheden in het Javaansche Buddhisme-vraagstuk. Wij zullen hier in ons bestek echter niet verder op ingaan; doch wij hopen dit bij een andere gelegenheid te behandelen door vergelijking met het levende Buddhisme van buiten Java — het eenige helaas wat wij kunnen doen — met gebruikmaking van de ons toegankelijke gegevens.

Wij zullen dus nu door gaan met de Nāgarakrētāgama.

ZANG LXXIX.

De vertaling van de 1e strophe van dezen Zang is reeds gegeven hiervoren op blz. 227.

Een dergelijke staatsmaatregel werd toegepast op het Chineesche rijk: «A little later a prince of the Cheu family and the immediate predecessor of the founder of the Sung dynasty, placed severe restrictions on Buddhism, and prohibited all temples except those that had received an inscribed tablet from former emperors. More than thirty thousand of these buildings were in consequence suppressed by edict». ¹⁾

Strophe 2 vertaling: Z. M. de Vorst van Wëngkër gaf opdracht om de desa's op te nemen en te beschrijven. De Vorst van Singhasari gaf last om de hoegrootheid van de familie's (in den Nieuw-Mataramschen tijd gebruikt men voor «familie» het woord tjatjah) op te nemen met aanverwante zaken. Zij (de prinsen) gebruikten als leidraad de voorschriften voor den kleinen man (Patik-guṇḍala) en gingen vlijtig te werk. Dien ten gevolge leerde (de bevolking van het) Java-land zich gedragen volgens de bevelen van Z. M. den Koning.

Het woord patik-guṇḍala vertaal ik met «voorschriften voor den kleinen man» of beter «voor de onderdanen». Het eerste lid van deze samenstelling is duidelijk, n.l. onderdaan. Het tweede: guṇḍala is niet erg duidelijk doch is zeker verwant met den stam giṇḍal, Nw. Jav. goṇḍel, die «vasthouden» beteekent. Dit

¹⁾ Edkins' Chinese Buddhism p. 133.

giṇḍal komt voor in de Arjuna-wiwāha Zang XXXV strophe 6 voet 2. Toen Arjuna aan Indra verlof vroeg om naar zijn broeders en moeder terug te mogen gaan, antwoordde Indra: aum aum putra, katon twang ing makaka lāwan ayayah, ika tan kagiṇḍala. Tan doṣan pasayut mamī kita purihning anahura hutang sasambhawa, d.i. «Ach, ach, mijn zoon, duidelijk is uwe verknochtheid aan uw broeder en aan uwe moeder; daarom zal ik u ook niet vasthouden. Moge het niet ten kwade worden gerekend dat ik u heb aangehouden, 't is alleen om mij van mijn verplichting zooveel mogelijk te kwijten».

Het woord patik-guṇḍala met dezelfde beteekenis komt nogmaals voor in Zang LXXXI strophe 1, terwijl een variatie ervan: prati-guṇḍala, die «algemeene bepaling» beteekent ook twee maal voorkomt in Zang LXXXVIII strophe 3 en LXXXIX strophe 1. Verder noemt Prof. Krom in zijn Inleiding I blz. 72 een Raja-pati-guṇḍala, die zou kunnen beteekenen «een leiddraad voor de vorsten», welke merkwaardigerwijze toegeschreven wordt aan koning Krētanāgara.¹⁾

Voor dat wij verder gaan wil ik de aandacht nog op het volgende vestigen. Zooals wij gezien hebben was het Āryya Wirādhikāra, die belast werd met het superintendentschap over de kroondomeingronden (Zang LXXV strophe 1), terwijl de beide dharmmādhyaśa's belast werden met respectievelijk de Ćiwaïetische en de Buddhistische pērdikandesa's. Die der rēṣi's zijn in handen gesteld van den Mantri Herhaji, bekend onder den bijnaam Mpungku Sthāpaka sang Mahāguru. En in Zang LXXIX strophe 1 hebben wij voor ons den Āryya Ramādhira as hoofd van de deṣa-bhrētya, d.i. Staatsgronden, waartoe de landen die aan de ambtenaren — om een nieuw-Vorstenlandschen term te gebruiken — in vruchtgebruik worden gegeven, dus apanagegronden behoorden. In de tweede strophe van dezen Zang zien wij verder dat de Vorst van Wēngkēr het toezicht had over de topographische of kadastrale opname van alle landen, terwijl den Vorst van Singhasari de opname van de tjaťjahs en aanverwante zaken d.i. kort gezegd de burgerlijke stand, werd toevertrouwd.

In de volgende strophe verplaatst de dichter ons naar een nuṣāntara, naar Bali. Er ontbreekt in den 1^{en} voet een letter-

¹⁾ Zie de inhoudsopgave van dit werk in de dissertatie van den heer Th. Pigeaud: *De Tantu-pangḡèlaran* op p. 291.

greep tusschen han en i; ze moet ingevuld worden met ut dus hanut, scheid: amatēh anut. Ook de eerste a van lawan in den 2^{den} voet moet lang zijn. Verder leze men Baḍaha Lwa-gajah i. p. v. de corruptie in den 3^{en} voet.

Het woord kuwu dient onvertaald gelaten. De vertaling van de laatste twee voeten moet zijn: De superintendenten, die gezeteld zijn te Baḍahulu, Baḍaha en Lwagajah, zijn zonder nalatigheid door den Vorst belast met de bewaking van de Buddhistische përdikandesa's, welke alle zij kennen.

ZANG LXXX.

De eerste twee strophen van dezen Zang zijn door mij reeds behandeld in De Majapaitsche heiligdommen in de Lampoeng, (Oudh. Versl. 1918, 4^e kw. blz. 164 en vlgg.). Aangaande strophe 1 van dezen Zang wil ik even de aandacht hierop vestigen, dat het aantal Kabajradharans (gebied der Bajradharisten) op Bali veel grooter is dan dat van het gebied der Winayisten. De Kabajradharans staan in verhouding tegenover de Kawinayan als 6 tot 1. Dit overwegend Bajradharistische karakter van Bali is van niet weinig belang voor ons onderzoek naar het Jav. Buddhisme, in verband met de politieke macht van Çri-wijaya.

Vertaling van strophe 3: Alle vrijstiften, die ware bewijzen hebben, zijn door den Vorst bevestigd; de vrome stichtingen van vroegere deugdzame menschen, onverschillig wie, worden behoed en onschendbaar verklaard. Zóó alleen (moet) de aard van een voortreffelijken, uitnemenden, wereldoverwinnenden, grootmachtigen Heerscher (zijn) opdat alle zijn vrome stichtingen verder door de toekomstige vorsten worden behoed.

Lees voor de maat mapagēh (1^e voet).

Strophe 4: En het doel ervan is om te maken dat er voor goed geen booswichten zijn in het (door hem) behoede land. Uit dien hoofde worden alle streken tot aan de boorden der zee toe onderzocht en doorkruist, tot gerust verblijf aller asceten aan het strand, in de gebergten, wouden, die zij als verblijfplaats kiezen (kasēñt), zoodat zij met voldoening zich aan ascese, geloften, en vroom gepeins kunnen overgeven, daardoor tevens het heil der geheele wereld bevorderende.

Lees voor de maat: taya ning (1^e voet) en sawalëring (2^e voet).

ZANG LXXXI.

In dezen zang wordt de maatschappelijke indeeling van Majapait behandeld. De vertaling van Prof. Kern is m.i. reeds zuiver, behalve van den 3^{en} voet van strophe 1. Deze moet vertaald worden: De vaste wil van den Vorst is dat zij zich beijveren hun plicht te vervullen (yatna), daarom werd hun een algemeene bepaling gegeven.

Hoewel de bewoordingen van den dichter alle duidelijk zijn, is het uitelkaar halen van de bepaalde groepen voor ons zeer moeilijk, van wege het totaal ontbreken van onze kennis omtrent de maatschappelijke toestanden van dien tijd. Ook de oorkonden geven ons ten dezen geen voldoende inlichting. Wanneer wij in het ondervolgende trachten de bepaalde groepen uitelkaar te halen dan is dit slechts een poging, meer niet.

In strophe 2 voet 1 wordt een catur-dwija genoemd. Dit is m.i. wat in de volgende voet nader uiteen gezet is als wipra, rēṣi, Çaiwa en Bodha.

De catur-āçrama van den volgenden voet is volgens de oorkonde van 1245 van Koning Jayanāgara (Oud-Jav. Oork. blz. 204 regel 15) de brahmacarī, grēhastha, wanaprastha en bhikṣuka, dus de gewone ook volgens de Voor-Indische opvatting, niet zooals het KBWdb. opgeeft.¹⁾

Wat zijn nu de caturbhasma's? Als Prof. Kern dit uit Indische bronnen onbekend is, dan kunnen wij ook veronderstellen dat dit een Oud-Jav. creatie is; maar wat? daarop kunnen wij nog geen antwoord geven. Zelfs het uitstekende Voorloopig verslag van Bali (Verh. Bat. Gen. deel XXIII blz. 14) door R. Friederich, geeft ons ten dezen geen stof ter vergelijking. Vgl. LXXVIII str. 7.

Wat betreft de catur-jana van voet 1 strophe 3, dit is even onduidelijk als de catur-bhaṣma. Ook geeft de aantekening van Prof. Krom ten dezen nog niet voldoende licht. Alleen dat wij hier te doen hebben met de naar de Javaansche toestanden gewijzigde catur-warṇa, de gewone kastenindeeling der Indiërs, is haast zeker. Maar om uit te maken uit welke vier groepen de catur-jana bestaat, is niet gemakkelijk, wijl er meer dan vier soorten menschen worden genoemd. De werkwijze echter van den dichter kan o. i. wel als gids worden gebruikt. De menschen,

¹⁾ Vgl. nog: O. J. O. blz. 193 regel 3 en 4.

die in den 2^{en} voet worden genoemd, vormen nl. de eerste hoogste groep. Die in den 3^{en} voet de tweede groep, en de Waiçya's en Çūdra's in den laatsten voet vormen de beide laagste groepen. Merkwaardig is dat de wali's, de oud-Mal.-Pol. priesters in de Jav. kastenindeeling bij de tweede groep, die der Kṣatriyas zijn ondergebracht.

In de Calon-arang vindt men echter een eenigszins andere mededeeling omtrent de catur-warṇa. Daar deze mededeeling aan den eenen kant zeer curieus is, en aan den anderen kant m.i. toch de Oud-Jav. opvatting omtrent de zaak weergeeft, acht ik het niet van belang ontbloom, ze hier in vertaling te citeeren.

«De catur-açrama» volgens dit geschrift «bestaat uit: grēhastana wanapastra, bhikṣuka en brahmacari, d. w. z.

Grēhastana is wat men noemt een wiku, die getrouwd is en kinderen en kleinkinderen heeft.

Wanapastra is een wiku, die midden in een groot woud woont; wana beteekent woud, en patra beteekent gebladerte en gras. (Zoo'n wiku) eet niets meer als hij van uit zijn hut geen gras of bladeren met zijn hand kan grijpen». (Men ziet dat hier getracht is de etymologie van Wanaprastha te geven, hoe onzinnig het ook is).

«Bhikṣuka is een groote heilige die geniet; hij mag (mensen) dooden, hij mag er slaven van allerlei landaard op na houden, hij mag vrouwen hebben en gemeenschap uitoefenen (met zijn slavinnen). De vorst mag daar geen opmerkingen over maken, omdat het reeds zijn recht is om zulks te doen».

Hoe ongeloofelijk en gek deze bewoordingen ook zijn, zij doen ons niettemin onmiddellijk denken aan de rechten van geprivilegeerde personen in bijna alle Oud-Jav. Oorkonden.

«Wat de brahmacari betreft», gaat de Calon-arang verder, «er zijn reine brahmacari's, er zijn ongehecht-brahmacari's, er zijn ruzie-brahmacari's en er zijn gewone brahmacari's.

Wat men reine brahmacari noemt, is iemand die een zoon is van berguitbarstingszand¹⁾ (d.i. iemand die een buitengewoon dor leven leidt), die de smaak van rijst en vleesch noch het genot van het huwelijk kent; hij is van kleins af heilige geworden; dat is het wat men reine brahmacari noemt.

¹⁾ Dit luidt in het Oud-Jav. anaking alēbu-guntur. Dit laatste woord is in het Nieuw-Jav. verbasterd tot hulu-guntung, (zie Te Mechelens 28 Wajang-verhalen in Verh. Bat. Gen. Deel XL blz. 31 noot 1).

Wat men ongehecht-brahmacari noemt is iemand die een goede leering vindt of iemand die een zekere waarheid vindt, welke door hem begrepen wordt, waarna hij zijn maatschappelijk leven zoowel als zijn kinderen en gade zonder oorzaak vaarwel zegt en daarop heilige wordt; dat is een ongehecht-brahmacari.

Ruzie-brahmacari is iemand die in oneenigheid is geraakt met zijn gade, waarbij hij het tegen zijn vrouw verliest en hierdoor verlegen wordt; dan wel iemand, die door zijn meester bevolen wordt om te vechten en hiermee geen succes krijgt en vervolgens uit verlegenheid het heilige leven omhelst; dat is een ruzie-brahmacari.

Een gewone brahmacari is ieder heilige, die alle waarheden kent en het in- en uitgaan van de wereld en haar (of: zijn eigen) plaats kent; dat is een gewone brahmacari».

Tot zoo ver de mededeeling van de Calon-arang. Een commentaar hiervan te geven zou ons te ver voeren. Alleen wil ik in verband met de Nāg. hierop wijzen, dat wij eerst een groep hebben bestaande uit vier soorten menschen, waarvan de laatste weer een groep vormt, die op haar beurt uit vier soorten menschen bestaat.

Ook iedere groep in de Nāg. wordt met het woord *catur* d.i. «vier» aangeduid: *caturdwija*, *caturācrama*, *catur-bhasma* en *catur-jana*. Hebben wij in de «vier brahmacari's» van de Calon-arang misschien de «*catur-bhasma*» van de Nāg. te zien? Ik zou een beslissend antwoord, hetzij bevestigend of ontkennend, hierop niet durven geven.

ZANG LXXXII.

Vertaling van strophe 1 voet 4: En de hooge Vorstelijke moeders zijn het eens met de richting van den Vorst.

In strophe 2 ziet men weer de neerdalende volgorde der vorsten, hetgeen weer op de systematische werkwijze van Prapañca wijst.

ZANG LXXXIII.

Van pañjy ang jīwalekan van strophe 2 vindt men in de Wadu-haji een verbastering: pañjang jiwa, en Jambaleka, zonder dat wij echter ingelicht worden wat ze beteekenen.

Strophe 3 geeft ons een groote moeilijkheid, niet de vertaling, maar de personen die daarin optreden. Immers wij hebben hier dezelfde *Çrī Brāhmarāja*, die in Zang XII strophe 1 voet 2 genoemd wordt als hoofd der *Çiwaieten*.

De daarop volgende naam Bhāmana, moet, volgens het systeem van den dichter, dus het hoofd der Buddhisten zijn. Dit wordt versterkt door den volgenden voet, waarin Ṣrī Wiṣṇu, hoewel geen naam, optreedt. Hij toch zal wel het hoofd der rēṣi's zijn. Wij hebben hier dus voor ons weer dezelfde personen, die in Zang LXXV strophe 2 genoemd zijn. Wij zullen deze moeilijkheid trachten op te lossen.

Zoowel volgens de Oorkonden als volgens Zang LXX strophe 1 van de Nāg. moet in Hayam-wuruks tijd Rājaparākrama het hoofd der Ćiwaieten zijn. Zooals ik reeds aangetoond heb (zie mijn op blz. 258 genoemd artikel) is het toch Rājaparākrama, die de ceremoniën bij de wijding van het beeld van Simping, in het jaar 1285 in tegenwoordigheid van den Vorst zelf, leidt. Maar èn in Zang XII èn in Zang LXXXIII wordt een Brāhmarāja als hoofd der Ćiwaieten genoemd. Inderdaad vindt men in de Oorkonden twee Brāhmarāja's. De een is een tijdgenoot van Gajah-mada, toen deze Patih van Majapait was, en de ander op den steen van 1408; deze laatste heeft achter zijn naam Brāhmarāja nog een bijvoeging van Ganggadhara. Daar het niet waarschijnlijk is dat deze laatste identisch is met Brāhmarāja van den Nāg. kunnen wij hem laten rusten. Wij nemen dus Brāhmarāja, tijdgenoot van Gajahmada. De oorkonde die zijn naam bevat is niet gedateerd. Maar daar Gajah-mada hier nog genoemd wordt als patih van Majapait, moet deze Oorkonde zooals Prof. Krom reeds aangetoond heeft ¹⁾, van vóór 1286 en na 1253 zijn.

Door den gehavenden toestand van de inscriptie kunnen wij helaas niet weten wat voor ambt Brāhmarāja hier bekleedt; met zekerheid weten wij echter dat hij de persoon is, die geprivilegeerd wordt en hij is tevens Ćiwaïet, Siddhānta-pakṣa. Met deze inscriptie komen wij ten aanzien van Brāhmarāja dus niet verder. Wij moeten dus een anderen weg inslaan. In mijn boven genoemd artikel heb ik alle plaatsen, waar Rājaparākrama voorkomt, bij elkaar gebracht en wij hebben met betrekking tot ons tegenwoordig doel het volgende bevonden:

In 1245 wordt hij genoemd Rājaparākrama alias Pañji Elam.

Op de koperen platen van Bēṇḍosari: Rājaparākrama alias Dang Acaryya Dharmmarāja.

¹⁾ Tada en Gajahmada T. B. G. dl. LVI p. 237—243.

In de Oorkonden van 1280: Rājaparākrama alias Dang Ācaryya Dharmmarāja.

In de Oorkonde van Sēkar (T. B. G. 53 blz. 434) uit Bojanegara: Rājaparākrama alias Dang Ācaryya Ćiwamūrtti.

In een inscriptie met Middel-Jav. taal (Oudh. Verslag 1918 blz. 171) Rājaparākrama alias Dang Ācaryya Wiçwanātha.

Wanneer wij hier werkelijk met een en dezelfde Rājaparākrama te doen hebben, waaraan ik persoonlijk niet twijfel, dan ziet men dat hij ieder oogenblik van 'bijnaam' is veranderd, hetgeen voor een Javaan vooral in dien tijd een gewoon verschijnsel is. Juist op grond van dit voor den Javaan gewone verschijnsel, komt mij niet al te gewaagd voor om te veronderstellen, dat Brāhmarāja niets anders is dan een bijnaam van Rājaparākrama, die in 1285 stellig nog als superintendent der Ćiwaieten fungeert. Wij geven echter volgaarne toe dat de boven gegeven poging tot verklaring niet geheel zeker is. Maar bij gebrek aan een betere kunnen wij ze voorloopig wel aannemen, daar ze naar ik hoop toch niet uitsluitend op fantasie berust.

Deze veronderstelling geldt ook den superintendent der Budhisten. In de Oorkonde van 1280 wordt hij genoemd Dang Ācaryya Nādendra en niets meer, terwijl hij in de Oorkonde van Sēkar genoemd wordt Dang Ācaryya Nādendra sang Āryyā-dhirāja. Op deze wijze kunnen wij dus veronderstellen, dat Dang Hyang Bhāmana niemand anders is dan Prapañca's vader.

Een ding dat onze hypothese steunt is het volgende. Zooals wij hier boven gezien hebben, is het de «dang-ācaryya-naam» van Rājaparākrama, die steeds veranderd is. Waar Bhāmana ook voorafgegaan wordt door dang hyang, wat hetzelfde beteekent als dang ācaryya, is het m. i. ook niet geheel onmogelijk dat dit de dang-hyang-naam van Prapañca's vader is die de laatste sedert in verwisseling met Nādendra gekregen heeft. Want indien Nāda in dien tusschentijd gepensionneerd werd — wat ondenkbaar is, dewijl de pensionneering in de Jav. wereld een onbestaanbaar iets is, hoewel ze nu pas in den laatsten tijd door den invloed van de Nederlandsche regeering ingang begint te vinden in de Vorstenlanden — of overleden is, wat voor Prapañca een hoogst belangrijke gebeurtenis moet zijn, dan zou Prapañca daar toch wel vermelding van gemaakt, of op zijn minst een zinsspel op gegeven hebben; maar hij doet dat niet. Het is daarom m. i. hoogstwaarschijnlijk dat in dien tusschentijd

geen verandering van ernstigen aard plaats gehad heeft in de beide superintendentschappen der religie. Immers als dit wel het geval was geweest, dan was de kabinetsvorming voor Prapañca toch een prachtgelegenheid geweest om hierover een woordje te zeggen. Ook hier zwijgt Prapañca er over. Alles bij elkaar genomen kunnen wij dus daaruit deze conclusie trekken, dat de personen, die in strophe 3 van Zang LXXXIII optreden de beide superintendentsen zijn in gezelschap met het hoofd der rṣi's.

Strophe 6 van Zang LXXXIII, vertaling van den tweeden voet: Zevenmaal wordt het dagelijks vermeerderd met een (bhrisadhi), en met offeranden in de Wanguntur (Sitinggil) geplaatst.¹⁾

ZANG LXXXIV.

Strophe 1 voet 4, lees *saciwa bhujanggādi i. p. v. saçiwa bhujanggādi*. Vertaling van de laatste twee voeten: Luisterrijk pralend werd hij gedragen in een palankijn in een stoet (mahawan lantaran heeft dezelfde beteekenis als pinikuling jampana).

Mantri's, hoofdambtenaren, Brahmanen enz. hun gala-kostuum dragende, vergezelden hem.

Strophe 2, lees *trutika i. p. v. truṭika en tarayan i. p. v. tara yan*.

Vertaling: Daverend was het geluid der feestmuziekinstrumenten en trompetten (trut); anderzijds weerklonken de schelp-hoornen rumoerig: tararara (tarayan). Hij (de Vorst) werd omstuwed door de lange rij van scharen van officieren, die lof uitspraken, lofgedichten, welke afkomstig waren van andere steden van de hand van dichtersvorsten, als blijkt dat de Vorst dapper (gahan) is als Rāma en beroemd is als de zegepralende Krēṣṇa (lees: Krēṣṇa ñ jaya).

Strophe 3. Hoewel deze strophe door Prof. Kern op een paar kleinigheden na goed weergegeven is, wil ik ze hier in haar geheel herhalen, van wege hare belangrijkheid, maar vooral wegens de daaraan door Prof. Kern vastgeknoopte bespreking.

Sāmpun nrēpati manek ring maṇimayasinghāsana suminābhra

Ḡoddhodani sakala lwirnira wahu sangke Jinapada ḡobhā.

Bhyakta trisura Surendrāṅg umarēk i himbangnira n apuja hyang.

¹⁾ Vergelijk het Ḡraddha offer.

āpan paḍa linēwih bhūṣaṇanika sotan wwang
adhika mūlya.

In den derden voet van deze strophe komt het woord trisura voor. Dit wordt door Prof. Kern vertaald met de 3 goden, waarbij ZHG. in een noot zegt: «D.i. Brahma, Wiṣṇu en Ćiwa? Onzeker».

Hoewel de compositie trisura, gesteund door de alliteratie, trisura surendra, op zich zelf geen onmogelijk woord is, is het toch een beetje verdacht. Mij is het in de Oud. Jav. werken nog nergens voorgekomen. Ik acht het niet onmogelijk dat er oorspronkelijk tripura heeft gestaan als naam van Ćiwa. Deze strophe moet m.i. dus vertaald worden: Reeds had de Vorst den troon van edelgesteente bestegen, met luister schitterende. Hij leek als Ćuddhodana's zoon (de Buddha) in persoon, zoo even uit het prachtige Jina-verblijf (Buddha-hemel) gekomen. Zichtbaar waren Ćiwa en Indra tegenwoordig aan Zijn zijde, terwijl zij (de beide Hoofdgoden) devotie verrichtten voor den Heer. enz.

Hieraan knoopte Prof. Kern de volgende bespreking vast:

«Ik begrijp niet recht wat de dichter in de twee laatste versregels eigenlijk te kennen geeft. (De laatste voet is intusschen voor ons doel van geen belang; P.). Er kan toch geen sprake wezen van de werkelijke tegenwoordigheid van Indra enz. in eigen persoon. Hoe dan 's mans woorden te verklaren? Wellicht op de volgende wijze. Uit de beschrijving die de Chineesche pelgrim Hiuen Thsang geeft van een groot feest hetwelk Koning Ćilāditya (al. Harṣa) bij zekere gelegenheid aanricht, blijkt dat een gouden beeld van Buddha plechtig op een olifant werd rondgedragen, terwijl de koning zelf, in 't kostuum van Indra, ter linkerzijde een prachtig zonnescherm ophield, en koning Kumara van Kāmarūpa (Assam), onder de trekken van den god Brāhma met een witten vliegenwaaier in de hand zich aan den rechterkant hield. Hieruit ziet men, dat hooggeplaatste personen bij een feestelijke gelegenheid den Buddha in effigie vereerden door de rollen op zich te nemen van godheden die den Meester bij diens leven als nederige dienaren hulde plachten te bewijzen. Hun rol bracht mede, dat zij het kostuum der door hen voorgestelde goden aannamen. In ons gedicht neemt de Koning zelf de plaats van den Buddha in, die aan zijne zijde aanzienlijke personen heeft, welke gediensstige godheden voorstellen. Wie die

personen zijn, wordt niet gezegd. Dit is de eenige verklaring die ik van de alles behalve duidelijke plaats weet te geven». ¹⁾ Tot zoo ver Prof. Kern.

Om de bedoeling van Prapañca met betrekking tot deze strophe te kunnen begrijpen moet men eerst weten van welken aard de dichter was. Zooals wij in den loop van zijn gedicht reeds kunnen opmerken was hij een groote chauvinist. Hier heeft hij niet geschroomd zijn Vorst met den Grootsten Persoon en Stichter (Buddha) van den Godsdienst, waarvan hij zelf ook een aanhanger was, te vereenzelvigen. Op deze wijze levert deze plaats geen moeilijkheid meer. Want inderdaad de dichter vergelijkt Hayam-wuruk met den Buddha zelf, toen deze nederdaalde uit de Tayastrimças-hemel, nadat hij zijn leer aan zijn moeder had gepredikt. Maar Prapañca heeft ten dezen misschien alleen de klok hooren luiden doch niet precies geweten waar de klepel hing. Want bedoelt hij werkelijk de nederdaling van Buddha uit den Trayastrimças-hemel, waarbij de Heer geflankeerd werd door Indra als payung-drager en Brahma «with a white chowry in his hand», dan maakt de dichter deze fout, dat de Buddha niet in een palankijn werd gedragen, maar langs een ladder naar beneden ging. Zie hier de beschrijving van dit voorval in Fa-Hien blz. 49: As Buddha descended from his position aloft in the Trayastrimsas heaven, when he was coming down, there were made to appear three flights of precious steps. Buddha was on the middle flight, the steps of which were composed of the seven precious substances. The king of the Brahma-loka (i. e. Brahma) also made a flight of silver steps appear on the right side, (where he was seen) attending with a white chowry in his hand. Sakra, Ruler of Devas, made (a flight of) steps of purple gold on the left side, (where he was seen) attending and holding an umbrella of the seven precious substances, etc. ²⁾

¹⁾ Vergelijk: Record of Buddhistic Kingdoms being an account by the Chinese Monk Fa-hien of his travels in India and Ceylon translated.... by James Legge, Oxford 1886, blz. 19; P.

²⁾ Dit zelfde verhaal vindt men met enkele kleine verschillen in R. Spence Hardy's Manual of Buddhism (1860) blz. 301. In het *Buddhisme* van Prof. Kern komt dit verhaal voor, bijna onherkenbaar verkort, op blz. 152—153 dl. I. Prof. Vogel was zoo goed mij te wijzen op afbeeldingen hiervan in L'art Gr. Buddh. blz. 539 en in Cat. of the Mus. of arch. at Sarnāth plaat XIX; zie

Uit dit citaat blijkt verder dat Prapañca zich de vrijheid heeft veroorloofd van Brahma te vervangen door Ćiwa. Dit lijkt ons wel wat te kras; immers voor zoover ik weet speelt Ćiwa in het Buddhisme geen groote rol althans nooit in gezelschap met den Buddha zelf, niettegenstaande dat het Mahāyanisme overstelpt is met Ćiwaïetische ideeën. Maar aan den anderen kant is het wel goed te begrijpen; want Prapañca is een Javaansche Buddhist; en hij weet natuurlijk even goed als wij dat Ćiwa op Java de grootste god is. En om de macht van Buddha nog hooger te stellen verwisselde hij den ten aanzien van Ćiwa minderwaardigen Brahma met Ćiwa zelf, den grootsten god van Java.¹⁾

Zooals uit de volgende strophe blijkt wordt de singhāsana, waarop koning Hayam-wuruk zit, loopend gedragen. Bedoelt Prapañca met Buddha's nederdaling misschien de nederdaling van den Bodhisattwa uit den Tuṣita-hemel, nadat deze het besluit heeft genomen, om als zoon van Māyā geboren te worden? Immers zooals de Lalita-wistarā ons mededeelt wordt de aanstaande Buddha door de goden in een draagbaren troon gedragen²⁾. Bedoelt de dichter werkelijk deze episode, dan begaat hij o. i. deze fout, dat de Bodhisattwa niet bepaald geflankeerd wordt door de beide bovenbedoelde hoofdgoden. Wij kunnen daarom op zijn minst zeggen, dat de dichter deze twee episoden doorelkaar haalt.

Wij gaan met de Nāg. verder. Lees het laatste woord van strophe 4 patakādi en vertaal: «wimpels enz.»

De laatste voet van strophe 5, vertaling: De vorst (Hayam-wuruk) achteraan omringd door voorname Mantri's van geheel Java-land in groote menigte.

De Vorstelijke stoet in dezen zang vermeld wordt weer geregeld volgens de adat. Het laagst in rang zijnde vorstenpaar, t. w. de vorstin van Pajang en haar gemaal de vorst van Paguhan, bevindt zich heelemaal vooraan; en zoo gaat de stoet achterwaarts in opgaande lijn, waarbij de Oppervorst (Hayam-wuruk) het achterste gedeelte ervan vormt.

nog: Note on a Buddhist Sculpture from Kandy, Ceylon, by J. Ph. Vogel. Ph. D. in Journ. and Proc. As. Soc. of Bengal (Nw. Series). Vol. XI no. 9, 1915. p. 298.

¹⁾ Vgl. het citaat uit de Smd. op p. 232.

²⁾ Zie Prof. Kroms Borobudur Monografie blz. 140 en Pleytes: Die Buddha Legende in den Skulpturen des Tempels von Boro-Budur blz. 23. Een fotografische afbeelding hiervan vindt men in de „Inleiding Hindu-Jav. Kunst“ III plaat 31, bovenste relief.

De twee middelste voeten van strophe 6 zijn bedorven; er staat:

pinggir nikanang lēbuh ajar tang cakata pinanggung.

dwārānapis awawa lwir dhwaja nguniweh panggungika rinēngga.

De eerste van deze twee voeten is duidelijk, doch metrisch is hij niet in orde. De tweede daarentegen is metrisch in orde doch de lezing is bedorven. Het zij mij veroorloofd deze beide voeten te restaureeren, zonder daarbij te veel fantasie te gebruiken, als volgt:

pinggir nilēbuh ikā sōk paḍa majajar tang cakata pinanggung.

dwarenapi sawawa lwir dhwaja nguniweh panggungika rinēngga.

Vertaling: Aan den kant van den hoofdweg stonden de wagens op een rij dicht aaneen als tribunes opgericht. De deuren (der huizen) werden versierd (met doeken) gelijk vlaggen en de tribunes waren gedrapeerd. 't Was vol van jonge en oude vrouwen, onder wie er velen waren die de plaatsen op het buitenplein vervulden.

Angēbēk atimbun zijn synoniemen, die hier met een woord «vervulden» worden weergegeven.

Vertaling van voet 3 van strophe 7: Brahmanen enz. boden aan voortreffelijken, gewijden drank in sierlijke kruikjes.

Wawan, Nw.-Jav. waḍah, Mal. tampat, kan met alle mogelijke woorden worden vertaald naar gelang het verband; hier moet het kruikjes beteekenen.

ZANG LXXXV.

De mantry akuwu in voet 3 strophe 1 zijn de gouverneurs van de afdeelingen, die te vergelijken zouden zijn met de tegenwoordige regenten. Men zal zich wel herinneren, dat Tunggulamētung, die door Ken-angrok vermoord werd, dit ambt bekleedde onder den Vorst Daṇḍang-gēṇḍis (Par.) Krētajaya (Nāg.) van Kaḍiri.

Strophe 2; De conjectuur van Prof. Kern van wastrādyaraṇa in wastryādy aharaṇa is zeer juist; ook de vertaling van dit woord in zijn noot 1 moet hier gebruikt worden. Den menschen van Majapahit wordt n.l. op het hart gedrukt om geen kains

enz. te stelen. Waarom wordt de kain hier in de eerste plaats genoemd? Omdat er op Java toen evenals nu niets gemakkelijker is dan het stelen van op het erf gedroogde kains.

Aan de opmerking van Prof. Kern aangaande de Layang Kapakapa wil ik nog het volgende toevoegen. De nu nog bekende Sērat Rajakapakapa, waarvan ik een MS. exemplaar, bewaard in de bibliotheek van de Radyapoestaka te Solo, onder de oogen gehad heb, is niets anders dan het door Prof. Jonker in zijn Oud-Jav. Wetboek op blz. 163 regel 8 v. o. onder den naam van Jugul-muḍa genoemd werk. Immers Jugul-muḍa dat «volmaakt dom» beteekent, zou volgens de overlevering juist de «nama-ketjil» zijn van een zeer dommen jongen, die door een geluk knap is geworden, vandaar zijn naam Bēgdja, d.i. «de Gelukkige», en die later door Vorst Daniswara verheven zou zijn tot Patih met den naam en titel van Rajakapakapa. En de Sērat Rajakapakapa nu zou door hem vervaardigd zijn. In hoeverre dit geloofwaardig is of niet, laat ik geheel in het midden.

Het lezen van de Sēret Rajakapakapa was voor mij zeer vermakelijk. Want het was mij zeer duidelijk, dat het oorspronkelijk een strafwetboek is geweest met verschillende strafartikelen, die natuurlijk niet zoo doorloopen als een verhaal. Maar degene die aan dat strafwetboek den nieuwen, tegenwoordigen vorm gaf, heeft van de uiterst onsamenvangende artikelen getracht een doorlopend «verhaal» te maken.

Wat betreft de Rājakapakapa van de Nāgarakrētāgama, ik geloof dat dat hetzelfde is als het nu nog onder dien naam bekende werk, doch in zijn oorspronkelijken vorm, n.l. vóór dat het den vorm van een «verhaal» had gekregen.

ZANG LXXXVI.

De 1e strophe van dezen Zang bevat een wonderbaarlijke mededeeling, dat Hayam-wuruk zich zou hebben bediend van een voertuig, dat bespannen is met «leeuwen en honden, die niet met elkaar harmonieeren, doch die in bedwang zijn gehouden door al de dienaren».

Dit wonder is echter in het leven geroepen door dat van de oorspronkelijke, goede lezing van den tekst: sthāna veranderd is in swāna. Immers leest men sthāna-singha, (leeuwenstoel) i. p. v. swāna-singha, (honden-leeuwen) dan wordt de zaak weder

terug gebracht tot het gebied van het alledaagsche. De vertaling van de laatste twee voeten van deze strophe moet m.i. dus zijn: Telkens wanneer de Vorst daarheen (n.l. naar Bubat) gaat, zit hij op een draagstoel met een leeuwte aan de hoeken (apadudwan), (de houten leeuwtes vormen n.l. de pooten van den draagstoel). Al de dienaren bevinden zich rondom onder Hem; met de grootste verbazing zien de menschen Hem aan.

De opvatting van Dr. M. A. Muusses omtrent de leeuwenkwastie is dus niet geheel juist; o. i. is er in bedoelde strophe heelemaal geen sprake van levende leeuwen (Oudh. Versl. 1923 p. 37—38).

In het Museum van het Bat. Gen. bevindt zich onder de Balische verzameling een dergelijke draagstoel afkomstig van een van de vorsten van Bali. Ook deze draagstoel heeft een leeuwte aan iederen hoek als poot.¹⁾

Vertaling van strophe 3: Verwonderlijk schoon staan daar in het midden de hooge bouwwerken, waarvan de zuilen met beeldwerk uit de Parwva- (d.i. Mahābharata-) verhalen versierd zijn, die er fraai uitzien. (tekst: stambhanyākweh inukir akathāparwva tingkah nikāpēnēd). Het koninklijk hoofdkwartier stond in de nabijheid daarvan vlak ten Westen, gelijk de hofburg. Dit is de plaats waarheen de Vorst zich begeeft, wanneer de maand Caitra gekomen is, om zich te laten zien (anpamangung).

ZANG LXXXVII.

Vertaling van de laatste drie voeten van strophe 1: Aan de Noord en Zuidzijde (n.l. van het gebouw, waarin de Oppervorst zich bevindt) stonden de prachtige (gebouwen) van (de andere) Vorsten en de overige Kṣatriya's. Die van de hoofdmantri's en van de dharmmādhyaṣa's stonden dan met het front naar het Oosten gericht, (dus vis-à-vis met de gebouwen der Vorsten). Het daarvoor liggende is zeer ruim, en (de gebouwen) vormden dus den rand van een groot plein.

ZANG LXXXVIII.

Vertaling van strophe 1: Al de dorpsoudsten en Wēdana's keerden niet direct huiswaarts; zij moesten afscheid nemen in

¹⁾ Van tempelgereedschappen vertellende zegt L. A. Waddell in zijn *The Buddhism of Tibet or Lamaism*. blz. 312 regel 13 v. o.: A pyramidal framework or wheelless car like the Tibetan Chaṅga chutuk, with lion figures at the corners of each tier, such as is used to seat the image of a demon which is to be carried beyond the precincts of the temple and there thrown away.

het Hof. Āryya Raṇādhikāra was het, met wien als adhipati (leider) zij 's morgens hun opwachting maakten. Āryya Mahādhi-kāra, de chef van de pañcataṇḍa's en voornaamste van de Padēlē-gans, was hun gezelschap bij het afscheidnemen toen de Koning met gevolg audientie verleende.

De titel pañcataṇḍa vindt men ook in Cohen Stuarts Kawi-Oorkonden N°. 4 regel 2: Patjataṇḍa hi tērung.

Lees in de vertaling van strophe 2 «landmanschap» i. p. v. «landschap» en «dammen» i. p. v. «bruggen».

Vertaling van strophe 3: Vooral de hoogvelden (gaga) en sawah's, al wat geplant wordt, moge gedijen, worde beschermd en verzorgd. Voor zoover de grond strekt om een karāman (algemeen bezit?) te worden, worde die bevestigd, opdat hij niet terug gaat (lees: waluya i. p. v. waluha) (tot individueel bezit); opdat de ingezetenen niet naar andere oorden verjaagd worden om daar zich te vestigen. De pratiguṇḍala (algemeene bepaling, zie p. 267) toch moet men vasthouden (scheid: nang prati-guṇḍala nya (dit nya is het Suṇḍasche nja) ya tutēn) om te trachten de desa's grooter te maken.

Vertaling van strophe 4: Z. H. Krētawarddhana keurt goed (lees mahaywani i. p. v. hamaywani) dat het groot worden van de desa's wordt bewerkstelligd. En de overtreders (lees: mahānasar ika) en hun misgrepen moeten, steeds bij ommekomst van iedere maand, geteld worden (d.i. een zondenregister moet opgemaakt worden). Men moet medewerken om het bestaan of: de plaats van slechte mensen te ontdekken, in het bijzonder (te waken) tegen eventueel overspel (aṇḍra lawana lett. mensen die de vrienden mochten verraden of bedriegen), opdat het Koninklijk bezit toeneme, waarmede Hij (de Vorst) de wereld bewaakt.

Vertaling van strophe 5: Z. M. de Vorst van Majapait, de Alleenheerscher, nam toen, aanmaningen gevende, het woord. «Hij die zacht van aard is, voor hem moet de toegang (tot Java) niet bemoeilijkt worden. Indien er een heerendienst is (rājakāryya), in de eerste plaats de betaling van Palawang-belasting, mag men die niet verzuimen (lēwata lett. overslaan). Wanneer men onthaal moet opbrengen terwijl men weet, dat (de gast) van goed gedrag is, dan moet men het doen in overeenstemming met den rang van den persoon.¹⁾

Het woord palawang komt voor in de reeds genoemde

¹⁾ Vergl. Rhys Davids' *Buddhist India* p. 49.

Cohen Stuarts Kawi-Oorkonden N°. IV regel 4: yen andikani ngong, dene bhumine si darani kang ing çela-maṇḍi, sa-bhumine si darani kang ing çela-maṇḍi i rehane luputa ring palawang tahl, sakawliraning rājakaryya. D.i. Dat ik beveel aangaande het land van Darani te Çela-maṇḍi; al het land van Darani te Çela-maṇḍi; dat het vrij moet zijn van palawang-belasting (tahl beteekent hier belasting), en alle mogelijke heerendiensten.¹⁾

In het woord swadeha liggen twee begrippen opgesloten: «het gedrag» en «de rang».

ZANG LXXXIX.

Vertaling van strophe 1: En de inhoud van de algemeene bepaling, (die uitgevaardigd is) onder de regeering van H.M. de Vorstelijke Moeder, moet worden gevolgd. Vroeg moet men rijst koken en gaar maken alles wat als onthaal genuttigd zal worden. Indien de onthaalde zoo hebzuchtig is dat hij nadeel veroorzaakt en brutaal is, dan geve men maar al wat door hem gevraagd wordt, maar men moet (daarna) mij rapporteeren omtrent den persoon, wie of deze ook moge zijn.

Vertaling van voet 3 van strophe 2: Als er geen dienstdoenden zijn, dan is de nalatigheid zichtbaar, en de andere eilanden zullen invasie wagen.

Vertaling van voet 3 van strophe 3: De Mantri Upapatti's waren het, die hun opwachting maakten enz.

Vertaling van strophe 5: De spijzen bestonden uit (vleesch van) schapen, buffels, vogels, herten, varkens, (larven van) bijen, visch en eieren; men volgde de voorschriften van de godsdienstige leer der oudheid, (scheid: aṇḍah ajaring aji enz.); veboden zijn: honden, ezels, wormen, muizen en kikvorschen; deze zijn zeer laag. Verachting bij den vijand en levensverlies is het gevolg ervan (lees: phalanya i.p.v. calanya) als men (het voorschrift) overtreedt.

ZANG XC.

Vertaling van de laatste drie voeten van strophe 1: Volledig waren de spijzen van allerlei smaak (lees: rasaja i.p.v. rajasa) ontelbare visschen en alle (dieren) zoowel van het land als van

¹⁾ In een Z. Indische oorkonde (South Ind. Inscr. vol. I p. 93) vindt men de volgende zinsnede: (All the land) which pays taxes, — including the door-money (vāsal-paṇam) which will be taken from all houses built round and in front of the holy temple..... enz.

het water. Roef, roef gezwind kwamen ze achtereenvolgens volgens het menu.

Vóórdat wij verder gaan wil ik nog even erop wijzen, dat rundvleesch bij dit feest niet genuttigd wordt. Het is dus geheel gelijk aan het tegenwoordige Bali, waar bij echte Balineesche feesten ook geen koeien worden geslacht.

Vertaling van strophe 5: Gul is de Vorst als hij een feestmaal geeft. Hij ging naar de menschen die gaarne (drinken); de bediening was uitstekend. Hij gaf geen diciplinaire regelen betreffende de handelingen (lees: ring ulah); Hij verdroeg dit alles. De overmoedige menschen, die bovendien dronken waren, werden uitgelachen.

ZANG XCI.

Vertaling van de eerste twee voeten van strophe 1: De juru van angin, een grappenmaker, maakte met zijn buyut grappen. Zij kwamen dansende onder het geluid (lees: ring swara) (van een muziek), terwijl zij hun genooten kozen.

Is de juru van angin soms dezelfde als de abdidalëm badud, clown-ambtenaar, die men nu nog heeft in de Kraton van Solo en Jogja?

Vertaling van den laatsten voet van strophe 2: Z. M. de Koning was ervaren om pro forma mede te doen aan de verrukkelijke uiting van blij gevoel.

Vertaling van den laatsten voet van strophe 3: als bamboe aan elkaar geschuurd in aandoenlijkheid, hartroerend.

Het geluid van twee stukken bamboe, die aan elkaar geschuurd worden, is nu vooral voor de vrouwen evenals vroeger schrijnend voor het hart; vandaar het nemen ervan als voorbeeld voor het getroffen worden van het hart. Deze zelfde uitdrukking komt ook voor in de Arjunawiwāha Zang IV strophe 4: kady angrëngö wuluh aghasa hatinya murccha d.i. haar hart werd getroffen alsof zij aan elkaar geschuurde bamboe hoorde.

Vertaling van strophe 4: Āryya Raṇādhikāra vergat dat hij met den Koning te doen had. Āryya Mahādhikāra was het, met wien hij gezamenlijk tot (den Vorst) sprak, dat de Edellieden Hem (lees: sira i. p. v. sipa) wenschten te zien, terwijl Hij een maskerspel-vertooning gaf. 'Ja' zeide hij maar; onmiddellijk knikte Hij goedkeurend met het hoofd.

Daar de Balineezen het onderscheid tusschen de ta en ṭa

niet meer kennen en dus bij het schrijven deze twee letters ook door elkaar halen, moet men voorzichtig zijn of men met een ta dan wel met een ṭa te doen heeft. Dit geval hebben wij reeds gehad in Zang LXXII strophe 4, waar aṣṭapaddha staat i. p. v. hasta-pada. En bij strophe 4 van zang XCI heeft men het omgekeerde geval; hier moet men lezen: umaṇṭuk, het hoofd goedkeurend knikken, in het Nw-Jav. idem.

Vertaling van strophe 5: Z. M. Krētawarddhana trad het eerst op als «gezel» enz.

De opmerking van Prof. Kern van mamañjaki is zeer juist. Bij de topeng-vertooning is n.l. het volgende de gewoonte: vóór dat de hoofdpersoon optreedt wordt er eerst gedanst door mindere personen; zoodra de hoofdpersoon te voorschijn komt, houden de mindere personen op met dansen en zij gaan zitten als gevolg (pañjak) van den nu dansenden hoofdpersoon. Dit zelfde gebruik vindt dus zijn toepassing reeds in den Majapaitschen tijd; want zoodra de Vorst zelf in strophe 6 optreedt, houden de «voorspelers» ook op met dansen.

Strophe 6: Bij de komst van den Vorst om te staan dansen, hielden zij op (met dansen). De Vorst gaf een ander gezang, dat de toeschouwers in geestverrukking bracht. De ṣori was flink, passend (nirukti), schoon van voorkomen en knap. Haar gezang, met zinsspelingen, gaf de toeschouwers behagen.

Strophe 7. De vorst was zeer schoon en had zich gekostumeerd. Acht was het getal van de tēkēs, als gevolg, schoon en passend; zij zijn afstammelingen van ... enz.

In deze strophe hebben wij weer het woord sawala i. p. v. saphala evenals in Zang XXXVIII strophe 3.

Omtrent de woorden ṣori en tēkēs, zie men Tantupanggē-laran p. 260.

Strophe 8: Zoo dan werd de nawanatya (een dans uitgevoerd door negen dansers, nl.: de Vorst en de acht tēkēs?) als begin opgevoerd, enz.

Strophe 9: voet 3: Zij zeiden: weg zijn onze zonden door-dat wij deze bovennatuurlijke vreugde hebben gekregen.

ZANG XCII.

Vertaling van strophe 1 voet 3: Hoewel Hij (nog) jong en er (dus) nog niet toe verplicht is, is Hij niettemin een Buddha in levenden lijve door zijn reinen levenswandel.

Voet 4 van strophe 2: Zij die zich steeds (lees: sadā i. p. v. saṭā) in zijn nabijheid bevinden, worden van zonde bevrijd, indien zij (door Hem) gezien dan wel toegesproken worden.

Voet 3 van strophe 3, scheid: langgēga tuwuh-wukira.

ZANG XCIII.

Voet 2—3 van strophe 2: Zij dichtten in gezelschap ḥloka's, of schreven leesstukken om (den Vorst) te bezingen. De voor-naamste zijn de lofprijzingen voor den Vorst op de praçāsti's door de upapatti's der religie.

ZANG XCIV.

Aan het slot van de vertaling van strophe 1 leze men over i. p. v. en voor.

Voet 4 van strophe 2: in de hoop de goedkeuring des Konings te oogsten, en dat Deze zijn bedevaartreizen tot in lengte van dagen aangenaam moge gedenken.

Voor de laatste strophe van dezen zang zie men Bdr. T. L. V. deel 78 blz. 453:

Wat er verder op volgt is door mij t. a. p. reeds aangetoond als te zijn een later toevoegsel.

Als besluit wil ik de aandacht van belangstellenden en vakgenooten nog erop vestigen, dat ondanks deze uitvoerige emendatie's in de Nāgarakrētāgama nog veel duistere plaatsen overblijven eenerzijds, en nog veel kleinigheden, die correctie behoeven (zooals woordscheiding e.d.) anderzijds, waarvan de behandeling op de bovengegeven wijze te tijdroovend zou zijn, maar die toch wanneer ze niet worden weggenomen, storend blijven voor de schoonheid van het geheel. Ik hoop daarom nog altijd dat er, zoodra de financiële omstandigheden het mogelijk maken, spoedig een grondig herziene uitgave van dit in alle opzichten belangrijk juweel uit de Oud-Javaansche litteratuur tot stand kome.

ASTU!